

Ryszard ZAJĄC

O niektórych rzadszych gatunkach awifauny ujścia Wisły pod Gdańskiem.
Część II

[Z 5 tabelami i 1 fotografią w tekście]

Abstract. On the basis of 19-th and 20-th century records on the distribution of less common species of the *Passeres*, their occurrence in the Vistula estuary near Gdańsk is discussed. The present paper is the second part of elaboration issued in 1964 under the same title. Changes in the species numbers in the area in question are described and numerous faunistic data on 15 species concerned, including nesting particulars of *Phylloscopus trochiloides* in Poland are given. Summary - page 30.

Wstęp

Przegląd gatunków

Ujście Wisły jako miejsce koncentracji ptaków z rzędu *Passeriformes*

Piśmiennictwo

WSTĘP

Publikacja niniejsza jest II częścią pracy pod tym samym tytułem, wydanej w roku 1964 (ZAJĄC, 1964) i dotyczy, podobnie jak I część, obszaru położonego przede wszystkim pomiędzy ujściem Wisły Śmiałej w Górkach Wschodnich a ujściem Wisły-Przekopu w Świbnie i Mikoszewie. W szerokim zakresie omówiono tutaj dane z literatury, uwzględniając obszary sąsiadujące z ujściem, czy deltą Wisły, jak również dokonując przeglądu niemal wszystkich dostępnych w Polsce źródeł piśmiennictwa. Wykorzystano tu własny materiał obserwacyjny, zebrany w trakcie pracy w Stacji Ornitologicznej Instytutu Zoologicznego PAN w Górkach Wschodnich w latach 1960-1968, uzupełniając go życzliwie udostępnionymi spostrzeżeniami innych obserwatorów. Wszystkim Osobom, które udostępniły mi swoje materiały chciałbym w tym miejscu gorąco za to podziękować.

Zamieszczona w I części (Zając, 1964) krytyka niektórych danych faunistycznych zawartych w pracy BUSSEGO, GROMADZKIEGO i SZULC (1963) wywołała gwałtowną replikę jednego z autorów (BUSSE, 1965). Znaczną część swego wystąpienia autor repliki poświęca rozważaniom na temat formalnej poprawności krytyki naukowej w ogóle, a w szczególności krytyki zamieszczonej w I części „Rzadkości...”, czyni to jednak w sposób, który trudno nazwać poprawnym. Kontynuowanie polemiki w tym względzie byłoby niecelowe.

Konstruktywnym skutkiem polemiki jest jednak zgoda krytykowanego, co do konieczności skrupulatnego uzasadniania prawdziwości obserwacji rzadkości, a z drugiej strony — wytknięcie krytykującemu niezbyt ścisłego stosowania określenia „prawdopodobny”, wskutek czego ucierpiała w niektórych miejscach komunikatywność wypowiedzi. Intencją moją było stosowanie tego terminu wyłącznie w sensie prawdopodobieństwa. I tak, obserwacja określona jako mało prawdopodobna miała oznaczać małe prawdopodobieństwo spotkania danego gatunku. Jeśli dysponuje się odpowiednią ilością spostrzeżeń z pewnego terenu, nietrudno ustalić, oczywiście w przybliżeniu, wielkość tego prawdopodobieństwa. Po prostu bierze się częstość danego zdarzenia jako miarę jego prawdopodobieństwa. Obserwacja mało prawdopodobna w tym sensie nie może być kwestionowana jako taka, gdyż zdarzenia mało prawdopodobne są także możliwe. Obserwacja taka powinna jednak być traktowana jako mało wiarygodna, jeśli towarzyszą jej okoliczności nasuwające wątpliwości co do jej obiektywnej prawdziwości, mianowicie: luki, nieścisłości, błędy itp. Prawdopodobieństwo i wiarygodność stanowią więc dwa odrębne aspekty obserwacji, jakkolwiek ściśle ze sobą powiązane, gdyż dokonaniu każdej obserwacji towarzyszy cały bogaty zespół okoliczności zewnętrznych (autor, data, miejsce, szczegóły dotyczące obiektu obserwacji itp.).

W trzech miejscach „Rzadkości...” (str. 366, 373 i 381) przy kwestionowaniu prawdziwości obserwacji rzadkości te dwa aspekty zostały użyte we właściwym sensie. W jednym miejscu natomiast (str. 382, u dołu) aspekt częstościowy został potraktowany w sensie potocznym, czyli bliskoznacznie z aspektem wiarygodności. Nieprecyzyjne jest więc określenie obserwacji ptaka rzadkiego jako „...dość wiarygodnej i prawdopodobnej...”. Oczywiście chodzi tu o obserwację „...wiarygodną choć mało prawdopodobną...” tzn. równie mało prawdopodobną, jak pozostałe niekwestionowane obserwacje tego samego gatunku w tym samym terenie.

Do I części „Rzadkości...” wkradła się błędna informacja o lipcowej obserwacji *Orocothia alba* (PALL.) w Górkach Wschodnich w roku 1960, wymagająca następującej poprawki: „W roku 1960 obserwowany był w Górkach Wschodnich od sierpnia aż do początku listopada.”

PRZEGLĄD GATUNKÓW

Eremophila alpestris (L.) — górniczek

Na Wybrzeżu Gdańskim gatunek ten jest znany od przeszło 300 lat; naturalista J. T. KLEIN opisał go w swoim dziele „Historiae avium Prodromus” z roku 1750 (BAIL, 1880) na podstawie okazu złowionego w Gdańsku 2 IV 1667 (IBARTH, 1920). Do roku 1852 zanotowano tutaj górniczka 10 razy (TISCHLER, 1914), co częściowo potwierdza także RATHKE (1846). Według EHMCKEGO (BAIL, 1880), jeszcze w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia sporo ptaków schwytych na przelocie w ustawione na lądzie wycierze rybackie, dostarczano corocznie na gdański targ. CONWENTZ (1885, 1886) wymienia kilka przypadków schwytania i zastrzelenia okazów tego gatunku w XIX wieku, mianowicie w latach: 1823, 1852, 1873 — koło Gdańska, 1852 — na Mierzei Wiślanej, 1884 — koło Kwidzyna oraz zimą 1884/85 — koło Wejherowa. Te same dane powtarza KUMM (1901). 1 X 1906 ZIMMERMANN (1907) zastrzelił na Helu 1 ptaka ze stada złożonego z 4 osobników. IBARTH (1914b, 1920) określa go jako regularnego i stosunkowo liczego gościa zimowego w okolicach Gdańska. Na przy-morskich peryferiach Gdańska-Wrzeszcza obserwował on 1 okaz 31 X 1913, 10 ptaków —

1 I 1914, 9 ptaków — 4 I 1914 oraz ostatnie tej zimy okazy w towarzystwie skowronków i makolągów 11 I 1914, ponadto 11 III 1917 i 40–50 ptaków 2 XI 1919. O zimowaniu *Eremophila alpestris* w roku 1964 w niedalekim Tuchomku (pow. Kartuszy) donosi także KOZŁOWSKI (1967).

Obserwacje z ostatnich lat w pełni potwierdzają bogate dane z literatury. W czasie jesiennego przelotu w Górkach Wschodnich w latach 1962–1964 obserwowałem górniczka regularnie w II połowie października, mianowicie w okresie od 15 do 27 X 1962 — 36 ptaków w 5 stadach (od 1 do 14 osobników); 31 X 1963 — 4 osobniki oraz 17–27 X 1964 — 86 ptaków w 9 stadach (od 2 do 24 osobników). Zimujący okaz obserwowałem tylko raz, mianowicie 17 II 1964 w Pruszczu Gdańskim. W czasie przelotu wiosennego w roku 1968 spotykałem przez kilka dni na ugorach wsi Górki Wschodnie duże stado górniczków żerujące w towarzystwie kilkunastu skowronków. Tak więc 22 III było tu 76 osobników *Eremophila alpestris*, 25 III — 85, 27 III — 107, 29 III — 22 i wreszcie 30 III — 16 osobników.

Przytoczone wyżej fakty zdają się wskazywać na wysoką stałość pojawów górniczka na Wybrzeżu Gdańskim w ciągu ostatnich 200 lat. Być może odnosi się to także i do głębi kraju, a wzrost ilości obserwowanych tam osobników należy tłumaczyć jako wynik żywszej penetracji terenowej.

Nucifraga caryocatactes macrorhynchos C. L. BREHM — orzechówka

Od przeszło 100 lat notuje się w literaturze pojawy tego podgatunku na obszarze delty Wisły. W następujących latach zdobyto okazy i obserwowano naloty orzechówki: 1859, 1861, 1867*), 1885*), 1888*), 1893, 1896, 1899, 1900 (CONWENTZ, 1888, 1889; ANONYMUS, 1893; KUMM, 1901), 1907*), 1911*), 1913, 1917*), 1928, 1933*) (La BAUME, 1911; TRISCHLER, 1914, 1941; IBARTH, 1914b, 1918, 1921b; W. DOBRICK, 1930, 1937). W roku 1961 na Mierzei Wiślanej obserwowali orzechówki w ilości 1–11 sztuk niemal codziennie w okresie 12 IX–16 X OKULEWICZ i TOMIAŁOJĆ (1964).

W latach 1961–1963 obserwowano orzechówki na przelocie jesiennym w Przełomie i ujściu Wisły Śmiałej oraz najbliższej okolicy regularnie choć nie-licznie, mianowicie: 12 IX 1961 — 1 osobnik, 17 IX 1961 — 1, 10 X 1961 — 2 ptaki, 7 IX 1962 — 4 (L. TOMIAŁOJĆ), 24 IX 1962 — 3 (L. TOMIAŁOJĆ), 3 X 1962 — 2 pojedyncze osobniki, 4 X 1962 — 2 osobniki, 5, 7, 13, 25 IX oraz 17 i 19 X 1963 — po 1 osobniku.

Wydaje się, że rok 1961 był rokiem średniej inwazji orzechówki, o czym świadczyłyby szczególnie obserwacje OKULEWICZA i TOMIAŁOJCIA (1964) oraz fakt, że własne obserwacje uzyskano w tym roku na peryferyjnym, w stosunku do właściwej trasy przelotu, stanowisku w ujściu Wisły Śmiałej. Inwazje z lat 1962 i 1963 należy określić jako bardzo słabe. W roku 1964, mimo prowadzenia obserwacji ciągłych, nie zanotowałem w Przełomie Wisły Śmiałej ani jednego osobnika.

*) — Lata silnych inwazji.

Corvus corax L. — kruk

W I połowie XIX w. kruk był nierzadkim ptakiem legowym w b. Prusach Wschodnich i Zachodnich (RATKE, 1846). Potem jednak przez okres przeszło 100 lat zdołano go zaobserwować w delcie Wisły zaledwie raz: 1 VIII 1901 widziano 1 ptaka koło Gdańska (BRAUN, 1901b). W pracach LÜTTSCHWAGERA (1924a, 1928, 1931b, 1933a) nie znajdujemy nic, poza ogólnikową wzmianką, że dawniej ptak ten gnieździł się na przedmieściu Gdańska-Zaspie.

Ponowne wiadomości o kuku uzyskali dzięki ankiecie DOBROWOLSKI, PIELOWSKI, PINOWSKI i WASILEWSKI (1962). Otóż w latach 1949 i 1957 kruk miał się gnieździć w nadleśnictwie Sobowidz (pow. Gdańsk). Doniesiono także o jego legach na obszarze nadleśnictwa Oliwa (Trójmiasto), mianowicie w leśnictwach Gołębiewo i Sopot. Dwukrotnie obserwowali pojedyncze kruki (20 IX i 5 X 1960) w ujściu Wisły Śmiałej BUSSE, GROMADZKI i SZULC (1963).

W rzeczywistości kruk jest na obszarze ujścia Wisły ptakiem o wiele częstszym, niżby to wynikało z danych zawartych w literaturze (na pobliskiej Mierzei Wiślanej w okresie 12 IX — 16 X 1961 dość często obserwowali ten gatunek J. OKULEWICZ i L. TOMAŁOJC). W latach 1960–1966, w 111 spotkaniach zaobserwowano 217 osobników, przede wszystkim w miesiącach jesiennych, pojedynczo lub w niewielkich stadach. Rozkład częstości stad według ich wielkości ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Rozkład częstości stad kruka według ich wielkości

Liczba osobników w stadzie (1)	1	2	3	4	5	6	>6	Razem (3)
Liczba zaobserwowanych stad (2)	53	40	9	4	3	1	1	111

Na wyróżnienie zasługuje obserwacja 20 osobników w jednym stadzie z dnia 8 X 1964. Jak podają DOBROWOLSKI et al. (1962), najbliższymi obszarami stadnego występowania kruka są powiaty Elbląg i Kwidzyń, położone na wschód i południe od ujścia Wisły.

Przeważająca większość obserwacji została dokonana w okresie od sierpnia do listopada, co ilustruje poniższa tabelka:

Tabela 2. Rozkład częstości spotkań kruka w cyklu rocznym

Miesiąc obserwacji (1)	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	Razem (3)
Liczba zaobserwowanych osobników (2)	5	39	81	66	7	3	3	2	—	5	6	217

Wyraźnie zwiększona ruchliwość kruka w tym okresie była skierowana na zachód (ok. 55 % osobników) lub na wschód (ok. 16 % osobników). W świetle tego faktu trudno nie przyznać, że gatunek odbywa jesienią wędrówki wzdłuż wybrzeży Zatoki Gdańskiej.

W pozostałych miesiącach dokonano w kilku przypadkach obserwacji w okolicznościach nasuwających przypuszczenie gnieźdzenia się kruka na obszarze ujścia Wisły, mianowicie: 21 IV 1961 — obserwowano parę ptaków krążącą nad lasem wydмовym w Górkach Wschodnich; 24 IV 1962 — para ptaków wykonywała ewolucje powietrzne nad polami w Świbnie; 2 V 1963 — w rezerwacie „Ptasi Raj” w Górkach Wschodnich zerowała para ptaków (Z. WĄSO-WICZ); 25 V 1964 — 1 para krążąca nad lasem i rezerwatem w Górkach Wsch. Nie udało się jednak odnaleźć gniazda, ani z grubsza umiejscowić ewentualnego stanowiska lęgowego tych ptaków w okolicy.

Corvus corone corone L. — czarnowron

Jedyna wzmianka o tym podgatunku z delty Wisły pochodzi od LÜTTSCHWAGERA (1936). Nad jez. Drużno obserwował on 6 V 1931 w stadzie wron jednego ptaka, którego po wyglądzie, zachowaniu i głosie określił jako czarnowrona.

W czasie stacjonarnych obserwacji przelotu jesiennego w Ujściu Wisły Śmiałej w latach 1960–1961 udało mi się zaobserwować ten podgatunek czterokrotnie, mianowicie:

5 X 1960 — 1 ptaka w locie na wschód na wysokości około 12 m nad wydumą nadmorską. W obserwacji tej, mimo lotu ptaka udało mi się ustalić z odległości około 20 m następujące cechy: upierzenie czarne, wokół dzioba nienaruszone, wielkość i lot typowo wronie oraz głos zupełnie odmienny od głosu wrony czy gawrona, składający się z serii 3–4 dźwięków brzmiących mniej więcej jak „khre, khre, khre” powtarzanych kilkakrotnie; 7 X 1960 — w tym samym miejscu w podobnych okolicznościach obserwowałem 1 ptaka lecącego na zachód; 16 IX 1961 — tamże oglądałem z odległości około 15 m czarnowrona lecącego w towarzystwie kruka (niemal dwukrotnie większego) na wschód nad wydumą nadmorską; 7 X 1961 — nad linią przyboju na wysokości około 1,5 m leciało na zachód stado ptaków złożone z 6 osobników. Ze stanowiska obserwacyjnego położonego na wydmie nadmorskiej z łatwością mogłem sprawdzić niektóre cechy (wielkość, pokrój, barwa upierzenia, sposób lotu), jakkolwiek głosu nie udało mi się usłyszeć.

Wszystkie wymienione obserwacje zostały dokonane w tym samym miejscu, w bezpośrednim sąsiedztwie brzegu morskiego. Mimo prowadzenia ciągłych obserwacji jesiennych w następnych latach na odległym od wybrzeża o 1,5 km stanowisku w Przełomie Wisły Śmiałej nie udało mi się ponownie zaobserwować czarnowrona.

Locustella naevia (BODD.) — świerszczak

Gatunek ten jest niewątpliwie szeroko rozprzestrzeniony w północnej Polsce, ale często uchodzi uwagi obserwatorów i znany jest z niewielu stanowisk. Na obszarze delty Wisły znany jest z 2 miejsc: jez. Drużno i miejscowości Piekło w widłach Wisły i Nogatu. W pierwszym z nich miał już być stwierdzony w I połowie XIX wieku, co jednak wobec faktu nieprecyzyj-

nego określenia poszczególnych gatunków rodzaju *Locustella* trudno uznać za wiarygodne. Tak na przykład RATHKE (1846) wymienia stąd tylko 1 gatunek omawianego rodzaju pod nazwą „*Sylvia Locustella Pennant*”, obejmujący prawdopodobnie więcej gatunków, zaś DÖRING (1844) pod nazwą „*Grillensänger*” opisuje ptaka śpiewającego jak świerszcz, ale sadowiącego się na trzcinie (por. niżej — brzęczka). Niemniej jednak, w późniejszym okresie obecność świerszczaka potwierdziło tu wielu obserwatorów (LÜTTSCHWAGER, 1925a). KARCZEWSKI (1950) nie znalazł go tu w roku 1947, dopiero nieco później potwierdził jego nieliczne gnieźdzenie się (1953), a w czerwcu 1962 roku KARCZEWSKI, KOPTOŃ i TOMIAŁOJC (1964) naliczyli tu co najmniej 14 śpiewających samców. Wzmiankę o stanowisku lęgowym w Piekle podał LÜTTSCHWAGER (1931a, b). Z samego ujścia Wisły, mimo jego żywej penetracji nie był dotąd podawany.

W latach 1960–1966 udało mi się zanotować świerszczaka na tym terenie tylko pięciokrotnie na przelocie wiosennym i raz w porze lęgowej, mianowicie:

12 V 1963 — słyszany śpiew w ogrodzie Stacji Ornitologicznej w Górkach Wschodnich oraz schwytane 2 osobniki; 21 V 1963 — w ujściu Wisły-Przekopu w Świbnie 1 osobnik (śpiew); 23 V 1963 — jez. Karaś w rezerwacie „Ptasi Raj” w Górkach Wschodnich — śpiew 1 ptaka na skraju trzciny i łąk, słyszany jednocześnie ze śpiewem osiadłej tu brzęczki; 26 V 1963 — 1 ptak schwytany w Górkach Wschodnich; 17 V 1966 — 1 ptak w Górkach Wschodnich (śpiew); 3–14 VI 1966 — słyszany kilkakrotnie śpiew 1 ptaka na łąkach położonych na wschód od Sobieszewa.

Przelatujące ptaki obserwowano przede wszystkim wśród krzewów i drzew, a tylko 1 raz na granicy trzciny i łąk. Obserwacje czerwcowe przypuszczalnie odnoszą się do ptaka lęgowego gdyż dokonane zostały we właściwym środowisku łąk i częściowo pól uprawnych w okresie, kiedy przelot był już zakończony.

Locustella luscinioides (SAVI) — brzęczka

Przed pięćdziesięciu laty rozpoczęła się gwałtowna ekspansja brzęczki na nie zajęte dotąd obszary Europy Środkowej i Zachodniej. W Polsce przedmiotem ekspansji stały się tereny położone na zachód od Wisły, a jej punktami etapowymi było najpierw zajęcie stanowisk nad jez. Drużno koło Elbląga w roku 1920 (LÜTTSCHWAGER, 1922 i 1925a), w Gdańsku w roku 1921 (IBARTH, 1922), nad jez. Miedwie koło Szczecina w roku 1921 (ROBIEN, 1922) oraz pod Wrocławiem w roku 1931 (MERKEL, 1931). Do roku 1936 znano na obszarze Pomorza w naszych dzisiejszych granicach 6 lęgowych stanowisk tego gatunku (RUTHKE, 1936), jednocześnie sporo było w tym czasie w literaturze ornitologicznej doniesień o rozprzestrzenianiu się gatunku w Europie Zachodniej. Ponieważ w I połowie XIX wieku brzęczka miała swoje stanowiska lęgowe w Anglii i Hiszpanii (HARTERT, 1894), w latach trzydziestych naszego wieku zastanawiano się, czy „odkrywanie” brzęczki, przynajmniej na niektórych obszarach Europy nie jest stwierdzeniem faktu istniejącego już od dawna. I tak na przykład TISCHLER (1941) wyraża przekonanie, że na jez. Drużno brzęczka miała swe stanowisko od 100 lat, o czym świadczy przekonujący opis DÖRINGA (1844), odnoszący się do rzekomego świerszczaka, a dotyczący najprawdopodobniej brzęczki. Na innych obszarach Europy Środkowej i Zachodniej widziano w brzęczce rozprzestrzeniającą się w latach dwudziestych i trzydziestych gatunek nowy, ekspansywny. Nie wykluczone jednak, że to kolejny etap oscylowania zasięgu gatunku wypełnił lukę pomiędzy izolowanymi dotąd miejscami występowania (południowo-wschodnie, turkietańskie centrum i zachodnioeuropejska wysepka), że ekspansja miała charakter wtórny.

W chwili obecnej *Locustella luscinioides* jest w krajobrazie nizinnych jezior Polski elementem dość charakterystycznym i niezadkim. W delcie Wisły jej głównym stanowiskiem jest jez. Drużno. W XX wieku odkryto ją tu 2 V 1920 (LÜTTSCHWAGER, 1922, 1925a). W latach 1921–1931 była obserwowana corocznie, w tym już w roku 1922 w wielu parach na obszarze całego jeziora (LÜTTSCHWAGER, 1922, 1924b). Po wojnie została zanotowana w roku 1947 i 1953 przez KARCZEWSKIEGO (1950, 1953) w 50–100 parach oraz w roku 1962 przez KARCZEWSKIEGO, KOPTONA i TOMIAŁOJCIA (1964) w ilości 50 samców śpiewających latem w południowej części jeziora.

W okolicy Gdańska po raz pierwszy stwierdzono brzęczkę 28 VI 1921, mianowicie na dzisiejszym przedmieściu Gdańska-Siankach (IBARTH, 1922). Dalsze stwierdzenia miały miejsca w rezerwacie „Ptasi Raj” w Górkach Wschodnich – 1 VI 1924, na jez. Zaspą w Gdańsku-Nowym Porcie przed rokiem 1926, podczas przelotu w Sopocie 15 V 1924 (LÜTTSCHWAGER, 1924a, 1926, 1928) oraz ponownie w rezerwacie „Ptasi Raj” 25 IV 1930 – 4 śpiewające samce (W. DOBRICK, 1931a, 1933). Odtąd zdaniem tegoż autora (W. DOBRICK, 1937) ptak ten gnieździł się w rezerwacie corocznie w ilości 4–6 par. Od roku 1929 W. DOBRICK (1939) stwierdzał corocznie liczne samce (do 10 sztuk) w zachodniej części Zalewu Wiślanego.

W latach 1960–1967 corocznie w okresie od końca kwietnia do czerwca notowałem w rezerwacie „Ptasi Raj” śpiew kilku samców. Rozległe pole trzcin okalające tzw. jez. Karaś (ok. 7,5 ha) podzielone było przez śpiewające samce na odrębne rewiry, w których stale można było je słyszeć. Gniazd nie udało się znaleźć. W ilości śpiewających samców zachodziły w poszczególnych latach zmiany, mianowicie:

1960 – 1, 1961 – 4, 1962 – 3, 1963 – 2, 1964 – 5, 1965 – 3 samce.

W niektóre wieczory notowałem w śpiewie brzęczki szczególnie długie zwrotki, np.: 25 V 1960 – godz. 21¹⁶ – 500,6 sek., 21²⁵ – 449,8 sek., 29 IV 1961 – 19¹⁸ – 338,0 sek.; 2 V 1961 – 20¹⁹ – 340,0 sek.; 4 V 1961 – 20¹⁶ – 447,0 sek.; 16 V 1961 – 20⁰⁴ – 427,0 sek.

Na tym samym stanowisku W. DOBRICK (1933) zanotował 26 V 1930 śpiew brzęczki trwający 338 sek.

Jak widać, dane z ostatnich lat nie różnią się prawie wcale od stanu sprzed 40 lat. Wydaje się, iż na stanowisku w Górkach Wschodnich brzęczka osiąga w ilości 4–5 śpiewających samców na obszarze 7,5 ha trzcin maksimum swego zagęszczenia.

Phylloscopus trochiloides (SUND.) – świstunka zielonawa

Gatunek ten jest jednym z najbardziej interesujących w naszej awifaunie. Zajmuje obszar od Bałtyku aż do Pacyfiku, zimuje w południowo-wschodniej Azji i Indii do Indochin, jest więc jednym z bardzo nielicznych naszych ptaków lęgowych odbywających przelot wzdłuż osi NW-SE.

W ciągu ostatnich 90 lat zasiedlił znaczną część Europy od Uralu po Bałtyk. Szczególnie żywotna była jego ekspansja w ostatnich 40 latach, w ciągu których dotarł daleko poza dotychczasowy obszar lęgowy, mianowicie: na północy aż do 66 równoleżnika w roku 1937

(środkowa Finlandia — VÄLIKANGAS, 1951), do Gotlandii na Bałtyku w roku 1953 (NORÉHN, 1954; HAKANSSON, 1955), a na zachodzie aż do Rugii w roku 1935 (ROBIEN, 1935a), czy nawet do Niemiec Zachodnich w roku 1962 (południowa Westfalia — NIETHAMMER, WOLTERS, 1964).

W większości przypadków nie była to jednak trwała kolonizacja. Przyczynę tego zjawiska można się dopatrywać w ścisłym powiązaniu świstunki zielonawej z klimatem ciepłym i gorącym. Zarówno na zimowisku, jak i w rozległym wnętrzu obszaru lęgowego gatunek ten przyzwyczajony jest do wysokich temperatur powietrza odpowiednich klimatów — podzwrotnikowego i kontynentalnego. Podczas przelotu wiosennego dociera do krańców arealu lęgowego zwykle pod koniec maja lub z początkiem czerwca. Wszelkie znaczniejsze zwyki temperatury w tym czasie mogą wpływać na przedłużenie przelotu, powodując powąj świstunki zielonawej w miejscach odległych od obszaru zwartego zasięgu. Na naszym kontynencie takimi krańcowymi obszarami są: Europa Północna, Skandynawia, północna część Europy Środkowej i Europa Zachodnia, charakteryzujące się z roku na rok bardziej morskim klimatem i wyraźnymi skokami średniej temperatury maja wokół średniej wieloletniej. Zrozumiała więc staje się nieregularność powąj omawianego gatunku na tych terenach.

Jednakże w przypadku długotrwałej zwyki temperatury maja i czerwca (na skalę kilkunastu do kilkadziesiąt lat) można się spodziewać bardziej trwałej kolonizacji. Dzieje się tak rzeczywiście, mianowicie w południowej i środkowej Finlandii zanotowano wyraźną, trwającą od blisko 50 lat zwykę średniej temperatury maja (w stosunku do średniej wieloletniej). Wielu badaczy, m. in. SOUMALAINEN (1936), VÄLIKANGAS (1951) i MERIKALLIO (1951) widzi w tym jedną z głównych przyczyn rozprzestrzeniania się gatunku na tym obszarze.

Od przeszło 50 lat notuje się powąj świstunki zielonawej w Polsce — do roku 1968 zarejestrowano ten fakt co najmniej 45 razy, mianowicie:

1916 — Lidzbark Warmiński; 1920 — okolice Szczytna; 1923 — Elk, 1924 — Ostróda; 1931 — Giżycko (TISCHLER, 1941); 1932 — Wolin (STEINFATT, 1934); 1933 — Łysica na Mierzei Wiślanej, Lidzbark Warmiński (TISCHLER, 1941), Sopot (LÜTTSCHWAGER, 1933b; NATORP, 1933), Borówki, pow. Sępólno Kraj. (HEINRICH, 1933); 1934 — Wicko na Wolinie (HOLZFUSS, 1934); okolice Hławy; 1935 — Giżycko, okolice Bartoszyce, Lidzbark Warmiński; 1936 — Lidzbark Warmiński; 1937 — Lidzbark Warmiński, Szymbark koło Hławy, Łysica na Mierzei Wiślanej (TISCHLER, 1941), Górki Wschodnie, pow. Gdańsk (między rokiem 1931 a 1937, W. DOBRICK, 1937); 1938 — Lidzbark Warmiński; 1939 — Lidzbark Warmiński, Łysica na Mierzei Wiślanej, Elbląg (TISCHLER, 1941), Kołobrzeg, Mielno Koszalińskie, pow. Koszalin, jez. Bukowo, pow. Sławno (LENSKI, 1940); 1940 — Łysica na Mierzei Wiślanej (TISCHLER, 1941); 1942 — Łódź; 1943 — Łódź (KOEPPEN, 1943); 1958 — Podkowa Leśna, pow. Pruszków (G. J., 1960; GOTZMAN, 1961): jednego śpiewającego ptaka obserwował tu codziennie w okresie 16 V–15 VI J. GOTZMAN (in litt.); Bęsia, pow. Biskupiec Reszelski: parę ptaków starych, a później także młode obserwował tu w okresie od 26 V do początku września Z. KARCZEWSKI. Młode (5 osobników) pojawiły się 23 VII. Jest to pierwsze stwierdzenie lęgu świstunki zielonawej na obszarze Polski. 1959 — Olsztyn, rezerwat „Mszar”: śpiewającego ptaka obserwował tu w dniach 16, 19 i 23 VI Z. KARCZEWSKI (in litt. oraz KARCZEWSKI, WENGRIS, 1963); 1962 — Kamieniec, pow. Hława: w I połowie czerwca obserwowany przez Z. KARCZEWSKIEGO 1 śpiewający ptak; 1963 — Trzciągowo, pow. Wolin: jednego śpiewającego samca obserwowali w I połowie czerwca Z. Bogucki i K. WOLK; Sobieszewo, pow. Gdańsk: dwa śpiewające samce oraz znaleziono lęg; 1964 — Olsztyn, rezerwat „Mszar”: śpiewającego ptaka obserwował tu 25 V OKULEWICZ (1971); Sobieszewo, pow. Gdańsk: dwa śpiewające ptaki oraz znaleziony lęg; Górki Wschodnie, pow. Gdańsk: 13 VI — 1 śpiewający samiec; 1965 — Łężany, pow. Biskupiec Reszelski: śpiew tego ptaka słyszany w ciągu lata w parku pałacowym (Z. KARCZEWSKI); Kruklin, pow. Giżycko: w lesie sosnowym nadleśnictwa Wydmyny jednego ptaka obserwował 27 VII 1965 JABŁOŃSKI (1969); 1966 — Łężany, pow. Biskupiec Resz.: słyszany śpiew (Z. KARCZEWSKI); 1968 — Łężany, pow. Biskupiec Resz.: śpiewający ptak słyszany w ciągu lata; głos zanotowano jeszcze 21 VIII (Z. KARCZEWSKI); Puszcza Augustowska, pow. Augustów: w północnej części puszczy 6 śpiewających samców w okresie 1–16 VI obserwował TOMIAŁOJĆ (1972); jez. Serwy, pow. Augustów:

w dolinie rzeki Święty Jan w pobliżu jez. Serwy 3 śpiewające samce napotkał 5 VI TOMIAŁOJC (1972 et in litt.).

Rozkład częstości spotkań świstunki zielonawej na obszarze Polski w poszczególnych dekadach okresu maj-wrzesień (1916–1968) ilustruje poniższa tabela:

Tabela 3. Częstość spotkań *Phylloscopus trochiloides* (SUND) w Polsce w latach 1916–1968

Miesiące (1)	V		VI			VII			VIII			XI
Dekady (2)	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I
Liczba spotkań (3)	3	13	54	54	45	32	16	14	8	5	3	1

Istnieje ponadto kilka doniesień, które wydają się bardzo wątpliwe: 26 IV i 6 V 1923 koło Kartuz miał go obserwować W. DOBRICK (1926a), 24 IV 1932 – na przelocie na wybrzeżu koszalińskim miał go spotkać LENSKI (ROBIEN, 1935b) zaś na peryferiach Szczecina ROBIEN (1935b) aż do 8 XII 1932 oraz 11 XI 1934. Daty kwietniowe i z początku maja nie mogą się odnosić do tego gatunku nawet w latach wyjątkowo ciepłych, kiedy ptak ten przybywa do Europy najwcześniej 12 maja (Reims we Francji – ERARD, BOIS, 1963) lub 14 maja (Szlezwik-Holsztyn w NRF – GROSSE, 1955). Dat z późnej jesieni i zimy jest w ogóle bardzo mało i wszystkie one dotyczą krańców Europy Zachodniej (ROUX, 1960). gdzie zatrzymują się ptaki zabłąkane w czasie przelotu jesiennego. Jeśli idzie o szczegóły oznaczenia gatunku to zarówno DOBRICK, jak i ROBIEN oprócz obserwacji wizualnej, ograniczającej się do określenia rodzaju posłużyli się ponadto kryterium głosowym, ale głosy obserwowanych ptaków podane w transkrypcji fonetycznej nie odpowiadają bardzo charakterystycznemu głosowi świstunki zielonawej. Prawdziwość pierwszego z tych doniesień podaje w wątpliwość BANZHAF (1933).

Gnieźdzenie się tego gatunku na obszarze Polski stwierdził po raz pierwszy Z. KARCZEWSKI w roku 1958 (patrz wyżej). W roku 1963 i 1964 obserwowałam świstunkę zielonawą na stanowisku lęgowym w Sobieszewie koło Gdańska (fot. 1). Stanowisko mieściło się w wąskim pasie lasu liściastego ciągnącego się wzdłuż szosy Sobieszowo-Świbno. Spośród codziennych obserwacji tego gatunku w roku 1963 należy wymienić następujące:

29 V – po południu po raz pierwszy obserwowane 2 ptaki, jeden z nich odzywa się charakterystycznym głosem i śpiewa krótkimi strofkami; 30 V – 3 ptaki na stanowisku z poprzedniego dnia oraz 1 osobnik śpiewający w odległości 1,5 km od nich; 31 V – samotny osobnik został zastrzelony jako okaz dowodowy (skórka znajduje się w zbiorach Zakładu Zoologii Ogólnej UMK w Toruniu); 4 VI – nadal 1 para, samiec śpiewa intensywnie i regularnie; 17 VI – samiec odzywa się rzadziej, śpiewa nieregularnie; 21 VI – znaleziono gniazdo z 6 piskletami około 2-dniowymi; 28 VI – jeden z ptaków starych został schwytyany w rękę przy gnieździe podczas karmienia młodych i zaobrączkowany wraz z młodymi; 29 VI – wylot piskląt, stare bardzo płochliwe, głośno krzyczą; 30 VI – ptaków nie widać i nie slychać w promieniu 100 m od gniazda; 6 VII – obserwowana rodzina złożona z 2 ad. i 3 juv. w odległości 100 m od gniazda; 11 VII – w pobliżu stanowiska lęgowego widziano po raz ostatni stare i słyszano młode.

Fot. 1. *Phylloscopus trochiloides* (SUND.) przy gnieździe — Sobieszewo, 1963 r. (fot. R. ZAJĄC).

Z obserwacji z roku 1964 na uwagę zasługują:

3 VI – pierwsza obserwacja śpiewającego samca na zeszłorocznym stanowisku, ptak nie zaobrączkowany; 6 VI – w tym samym miejscu obserwowana para ptaków, z których jeden był nie zaobrączkowany; nie udało się stwierdzić, czy drugi z ptaków nosi obrączkę, gdyż był bardzo płochliwy (samica?); 12 VI – w odległości 0,5 km od siebie śpiewają 2 samce, jeden z nich stale na stanowisku ubiegłorocznym; 13 VI – trzeci śpiewający samiec słyszany w Górkach Wschodnich, w odległości 3 km na zachód od pozostałych; 17 VI – znaleziono gniazdo z 6 jajami w odległości 30 m od stanowiska z ubiegłego roku; samiec śpiewa regularnie w pobliżu; 22 VI – zniesienie zniszczone, samiec nadal śpiewa intensywnie; 26 VI – samiec śpiewa krótko i cicho; 27 VI – samiec śpiewający cicho, krótkimi strofkami, słyszany po raz ostatni.

W obydwu latach gniazda były umiejscowione bardzo podobnie, mianowicie w południowej ścianie dołka strzeleckiego (pozostałość z czasów wojny) o głębokości około 70 cm (zdjęcie). Gniazdo z roku 1963 w chwili znalezienia było już nieco odkształcone wskutek ruchu starych i młodych przy karmieniu, w szczegółach było jednak bardzo podobne do gniazda z roku 1964, którego opis podaje niżej.

Gniazdo wypełniało jamę w południowej ścianie dołu, tworząc z tą ścianą jednolitą całość. Obudowane było zielonym mchem tak, że jego przednia część wraz z małym otworem zupełnie ginęły na tle nieco ukośnej ściany dołu. Wewnątrz wysłane było obficie sarnią sierścią. Umieszczone było na wysokości 35 cm nad dnem dołu i 25 cm poniżej jego górnej krawędzi. Rozmiary: średnica otworu wejściowego – 28 mm, średnica niecki gniazda – 40 mm, długość (od otworu wejściowego do tylnej ścianki) – 65 mm, wysokość (od dna niecki do sklepienia) – 55 mm. W materiale gniazdowym nie było wcale suchych traw czy kozonków.

Jaja były zupełnie białe, ich zawartość przeświecała delikatnie kolorem różowawym.

W obydwu latach stanowisko mieściło się w około 35-letnim lesie liściastym (jawor, jesion, jarzębina, brzoza, olcha i in.) z domieszką sosny (ok. 100-letniej) silnie zwartym i o dość gęstym podszycie.

Przy gnieździe z roku 1963 ptaki były bardzo niepłochliwe, jeden z nich (przypuszczalnie samica) dał się schwytać w rękę podczas karmienia młodych, został zaobrączkowany i w 15 minut po wypuszczeniu pojawił się znów w pobliżu gniazda a po dalszych 10 minutach podjął dokarmianie na nowo. O niepłochliwości tych ptaków w czasie wychowu młodych świadczy fakt, że niemal przez cały ten okres były obserwowane z bardzo bliska, czy to z namiotu, czy też bez jakiegokolwiek osłony, fotografowane przy użyciu lampy błyskowej z odległości 1 m a nawet filmowane, na co niemal zupełnie nie reagowały. Nadmienić także trzeba, iż gniazdo ulokowane było w odległości 30 m od ruchliwej szosy.

Kilku słów omówienia wymaga śpiew tego ptaka. W literaturze sporo jest opisów jego śpiewu (w transkrypcji fonetycznej) znacznie różniących się między sobą, co jednak jest zrozumiałe, gdyż każdy obserwator inaczej może interpretować poszczególne tony. Początek strofki najtrafniej oddaje moim zdaniem następująca transkrypcja: sisrisriditli sriditli..., w której poszczególne zgłoski są akcentowane w mniej więcej jednakowym stopniu. Pominąw-

szy jednak kwestie interpretacyjne orzec można, iż śpiew świstunki zielonawej wyróżnia się następującymi cechami:

- 1) jest bardzo donośny, dźwięczny i szybki w tempie;
- 2) w melodii jest bardzo podobny do śpiewu kulczyka, choć jest znacznie bardziej dźwięczny od niego i donośniejszy (a także krótszy);
- 3) jedna strofka trwa zwykle 3 do 4 sekund;
- 4) znaczna regularność i częstotliwość śpiewu, osiągająca przeważnie 4 do 5 strofek na minutę;
- 5) dwoistość śpiewu niektórych osobników polegająca na tym, że śpiewają one ponadto (niekiedy przez dłuższy czas) strofkami bardziej wydłużonymi, ludzko podobnymi do śpiewu strzyżyka.

W śpiewie *Phylloscopus trochiloides* (SUND.) doszukać się można podobieństwa do śpiewu *Ficedula parva* (BECHST.) i *Phylloscopus trochilus* (L.).

Charakterystyczny głos tego ptaka, który można oddać jako krótkie „cuisl” lub „suispl”, z silnie zaakcentowaną drugą samogłoską jest bardzo podobny do głosu *Motacilla flava* L. i to do tego stopnia, że odnosi się wrażenie, jak gdyby jej głos dolatywał z gęstwiny drzew. Bardzo trafną wydaje się transkrypcja głosu tej świstunki w postaci „cffilp” jaką proponuje Z. KARCZEWSKI.

O częstotliwości śpiewu omawianego gatunku niech świadczy przykład serii 15-minutowej, w której osiągnął on średnią częstotliwość 5,33 pełnych zwrotek na minutę. Ogółem w 8 seriach śpiewu liczących od 2 do 30 minut (w sumie 135 minut w różnych porach dnia i sezonu) osiągnął on średnią częstotliwość 4,25 pełnych zwrotek na minutę.

Odnośnie do upierzenia ptaków należy nadmienić, że spośród 5 dokładniej obserwowanych osobników dorosłych jeden miał na skrzydłach bardzo niewyraźną przepaskę, która jest ważną cechą rozpoznawczą (pozostałe miały przepaskę wyraźną). Podobne fakty zanotowano w literaturze kilkakrotnie. Także Z. KARCZEWSKI w roku 1958 zauważył wycieranie się jasnej przepaski na skrzydłach i niemal zupełny jej zanik pod koniec czerwca; oznaczenie gatunku musi się w takim przypadku opierać na innych cechach (głos, śpiew itp.).

Oddzielnego omówienia wymaga zbieżność obserwacji tego gatunku w Polsce w ostatnich latach ze skokami wzwyż średniej temperatury maja. Otóż podobnie jak dla Finlandii (SUOMALAINEN, 1936; VÄLIKANGAS, 1951), zbieżność ta potwierdza wpływ temperatur drugiej połowy maja na pojawy gatunku na krańcach arealu. W okresie 1958–1965 trzykrotnie (1958, 1963 i 1964) zanotowano średnie temperatury maja znacznie wyższe niż w latach sąsiednich. Jedynie z wymienionych trzech lat znane są legi świstunki zielonawej w Polsce oraz jej pojawy na terenach położonych na zachód od Wisły. I tak, w roku 1958 Z. KARCZEWSKI po raz pierwszy stwierdził jej legi w Polsce i spotykał ją na stanowisku lęgowym w Bęsi (pow. Biskupiec Resz.) w okresie od 26 maja do początku września, podobnie GOTZMAN (1961) obserwował świstunkę zielonawą pod Warszawą w okresie od 15 maja do 15 czerwca. W tym samym roku zanotowano gwałtowny lecz krótkotrwały wzrost temperatury w połowie maja spowodowany napływem nad obszar Polski ciepłych mas powietrza z południa – dłuższe ocieplenie w III dekadzie (KOSTRZEWA, 1958). W roku 1963 i 1964 znaleziono jej legi pod Gdańskiem oraz obserwowano w kilku miejscach w ujściu Wisły i na Wolinie (BOGUCKI i WOLK in litt.; autor). Średnia temperatura maja 1963 r. była wyższa o około 5°C (!) a w roku 1964 o około 3°C w porównaniu ze średnią temperaturą maja 1962 r. (GRZEBAŁA, 1963; 1964). W pozostałych latach znane mi obserwacje pochodzą wyłącznie z terenów położonych na wschód od Wisły.

Jak przedstawia się w chwili obecnej zasięg tego gatunku na obszarze Europy Środkowej? Wydaje się, iż w przypadku świstunki zielonawej nie ma większego sensu pojęcie granicy zasięgu w znaczeniu jakiejś mniej lub bardziej wyraźnie przebiegającej linii granicznej. Wiele przemawia za tym, że taką gra-

nięć corocznie wyznacza układ temperatur tego okresu, w którym kończy on przelot wiosenny (II połowa maja — początek czerwca). W takim razie w skali wieloletniej otrzymujemy pewien obszar graniczny, w którym pojawia się on lub nie w zależności od tego, czy wyższe temperatury pod koniec przelotu wiosennego pozwalają na jego kontynuowanie czy też nie i który w zależności od ogólnego trendu klimatycznego ulega stopniowemu przesunięciu.

W Europie Środkowej taki obszar graniczny rozciąga się moim zdaniem od Wisły do Łaby oraz od 52 równoleżnika do południowych wybrzeży Bałtyku. Na obszarze tym, a także na jego krańcach zanotowano sporadyczne przypadki gnieźdzenia się oraz wielokrotnie obserwowano śpiewające samce, nigdy jednak spotkania nie miały charakteru regularnego, wieloletniego. Wydaje się również, że na wschód od Wisły obszar graniczny przechodzi stopniowo w areal zwartego występowania gatunku, o czym świadczą dość regularne obserwacje z lat trzydziestych (TISCHLER, 1941) oraz obserwacje Z. KARCZEWSKIEGO z okresu ostatnich 15 lat.

Dla obserwatora pragnącego poznać ten gatunek, praktycznym wnioskiem z powyższych rozważań powinno być wzmożenie penetracji terenowej w II połowie maja i w I połowie czerwca w przypadku, jeśli notuje się wyraźne i dłużej trwające ocieplenie w pierwszym z tych okresów, szczególnie na obszarze Polski wschodniej, środkowej i północnej.

Ficedula parva (BECHST.) — muchołówka mała

Literatura ornitologiczna XIX wieku zawiera bardzo niewiele danych odnośnie do występowania muchołówki małej na omawianym obszarze. RATHKE (1846) wymienia tylko okazy zdobywane bardzo rzadko i to w najbardziej wschodnich częściach byłych Prus. Według BÖCKA, znanego gdańskiego kolekcjonera, gatunek ten występował około połowy XIX w. w okolicach Gdańska zaś HARTERT (1887), który tę informację podał, wyraził także przypuszczenie, że ptak ten jest lęgowy w sąsiadującej części Pomorza.

Już na przełomie XIX i XX w. zaczynają się mnożyć doniesienia o występowaniu tej muchołówki zarówno w b. Prusach Wschodnich (TISCHLER, 1914) jak i Zachodnich. W tej ostatniej prowincji, pokrywającej się w dużej mierze z obszarem dzisiejszego województwa gdańskiego i częściowo bydgoskiego, najpierw wykryto ją w okolicy Człuchowa tuż przed końcem XIX w., potem w lasach dzisiejszego Trójmiasta (HENRICH, 1902) i dalej około roku 1910 w Borach Tucholskich (L. DOBRICK, 1912) oraz w roku 1912 w powiecie tczewskim (W. DOBRICK, 1926b). W ciągu następnych 15 lat ostatni z autorów wielokrotnie stwierdzał jej obecność w buczynach północno-zachodniej części prowincji (dziesięć powiaty Kościerzyna, Kartuzy i Lębork). Dwa dalsze stanowiska lęgowe z tego okresu wymienia LÜTTSCHWAGER (1928, 1931a, b), mianowicie w Jaśkowej Dolinie koło Gdańska oraz w miejscowości Piekło w widłach Wisły i Nogatu. Dalsze stwierdzenia pochodzą z okresu po ostatniej wojnie: 2 i 9 VII 1961 gnieźdzenie się *Ficedula parva* w Gdyni-Orłowie stwierdził WISIŃSKI (1963) a w roku 1960 w okolicy Kartuz — KOZŁOWSKI (1967).

W latach 1963–1966 stałym miejscem występowania i gnieźdzenia się tego gatunku w ujściu Wisły był liściasty las położony na wschód od Sobieszewa. Co roku notowałem tu oprócz kilku śpiewających samców sporo ptaków nie śpiewających (samie i młodych samców), mianowicie: 1963 — 4 śpiewające

samce i co najmniej 6 ptaków nie śpiewających; 1964 — 3 śpiewające samce; 1965 — 1 samiec śpiewający i 2 ptaki nie śpiewające.

Niska liczebnie obsada stanowiska w roku 1965 mogła być spowodowana niesprzyjającymi warunkami atmosferycznymi w maju, czyli w okresie ich przelotu wiosennego i zajmowania rewirów lęgowych. Stanowiska śpiewających samców rozmieszczone były w odległości około 350 m od siebie w wąskim na 20–50 m pasie lasu liściastego ciągnącego się na odcinku 1,3 km wzdłuż szosy Sobieszewo-Świbno. Tylko jedną obserwację z 6 VII 1963 udało mi się bezpośrednio potwierdzić gnieźdzenie się gatunku na tym terenie — były to 2 ad. i co najmniej 3 juv. kryjące się w koronach drzew.

W okresie 9–11 VI 1964 miałem możliwość stwierdzić występowanie śpiewających ptaków tego gatunku w podobnych warunkach na ponad 20 stanowiskach wzdłuż trasy: Wolin — Rewal — Kołobrzeg — Koszalin — Sławno — Bytów — Lębork — Łeba — Wejherowo. W latach 1964 i 1965 licznych obserwacji czerwcowych na terenie Pomorza dokonali także BEDNORZ i BOGUCKI (1967). Wydaje się, że w chwili obecnej *Ficedula parva* jest na obszarze Pomorza pospolitym ptakiem lęgowym.

Trudno dziś orzec, czy u podstaw nikłości materiału obserwacyjnego z XIX wieku leży przeoczenie, czy też rzadkość gatunku na omawianym obszarze. Dysproporcja między wiekiem XIX a XX jest jednak tak znaczna, iż trudno nie skłaniać się do poglądu o znacznym wzroście gęstości zasiedlenia, od pierwszych dziesiątków lat XX wieku począwszy.

Prunella modularis (L.) — pokrzywnica

W I połowie XIX wieku pokrzywnica była według SIEBOLDA (1837) znana gdańskim ptasznikom, dzięki którym przeszła do zbiorów BÖCKA. Pod koniec tego wieku HARTERT (1887) nie podaje dla b. Prus Zachodnich żadnych danych o tym gatunku a dla b. Prus Wschodnich określa go ptakiem bardzo rzadkim.

Kilkadziesiąt lat braku wiadomości przerywa dopiero doniesienie L. DOBRICKA (1920) o znalezieniu zniesienia pokrzywnicy 11 VI 1904 w okolicy Tezewa oraz o obserwacjach w Borach Tucholskich (1 XI 1907) i w okolicach Sobowidza, Swaróżyna i Zaskoczyna na granicy powiatów gdańskiego i tezewskiego (15–27 IV 1920). W dalszej kolejności potwierdził jej legi w pobliżu Tezewa W. DOBRICK (1926b).

Z bliższej okolicy Gdańska LÜTTCHWAGER (1928) znał tylko 2 obserwacje, mianowicie z Sopotu z lipca 1923 r. oraz z przelotu w roku 1927.

Po wojnie, o schwytaniu 3 osobników w ujściu Wisły Śmiałej w dniach 28 IX i 8 X 1960 donieśli BUSSE, GROMADZKI i SZULC (1963), następnie o znalezieniu 2 gniazd w okolicy Gdyni i Orłowa w roku 1961 — WISIŃSKI (1963) i wreszcie o dość regularnym przelocie jesiennym na Mierzei Wiślanej w okresie od 12 IX do 16 X 1961 — OKULEWICZ i TOMIAŁOJÓ (1964).

W latach 1960–1963 wielokrotnie obserwowano pokrzywnicę na przelocie jesiennym w Przełomie Wisły Śmiałej oraz chwytało w ogrodzie Stacji Ornitologicznej w Górkach Wschodnich. Z ogólnej ilości 159 ptaków, 29 osobników schwytano w kwietniu, 5 w maju, 1 w lipcu oraz obserwowano 35 ptaków prze-

latujących we wrześniu i 89 w październiku. Nie udało się stwierdzić lęgów tego gatunku.

Wydaje się, iż mimo znacznych dysproporcji w ilości doniesień o tym gatunku z XIX i XX w. nie mamy tu do czynienia z faktycznym wzrostem jego liczebności, a jedynie ze skuteczniejszą penetracją terenową, opierającą się przede wszystkim na większej liczbie obserwatorów i znajomości głosu ptaka w okresie przelotu, dzięki któremu jest on łatwo wykrywalny.

Anthus cervinus (PALL.) — świergotek rdzawogardlisty

Podsumowania większości znanych dotychczas z terenu Polski obserwacji dokonał niedawno temu JABŁOŃSKI (1963). Na podstawie tej pracy nieodparcie nasuwa się wniosek, iż należy się spodziewać bardziej regularnego występowania omawianego gatunku w Polsce, niżby to wynikało z zebranego dotąd materiału.

Potwierdzeniem tego mogą być obserwacje z ujścia Wisły, skąd nie podaje go żaden z czynnych tu ornitologów. Najbliższe stanowiska wymieniają TISCHLER (1914) z północnej części Zalewu Wiślanego (okaz z 17 III 1884!) oraz W. DOBRICK (1926b) z powiatu tczewskiego, gdzie 13 X 1910 L. DOBRICK obserwował duże stado świergotków rdzawogardlistych.

Miejszem kilkakrotnych spotkań tego gatunku był rezerwat „Ptasi Raj” w ujściu Wisły Śmiałej. Po raz pierwszy zanotowałem go tam 18 V 1961: ze stada 3 ptaków żerujących na rozległej łące w towarzystwie około 200 *Motacilla flava thunbergi* BILLB. jeden został odstrzelony do zbiorów Stacji Ornitologicznej. Ponadto zaobserwowano jeszcze 2 ptaki oraz osobnika samotnego.

Ponownej obserwacji dokonałem wraz z C. NITECKIM 19 V 1963 w tym samym miejscu, co poprzednio. Ze stada 5 osobników 1 ptak został odstrzelony do zbiorów Zakładu Zoologii Ogólnej UMK. Po kilku dniach, mianowicie 23 V 1963 spotkałem jeszcze tutaj parę ptaków oraz osobnika samotnego.

W następnym roku ptaki znów odwiedziły to samo miejsce: 13 V 1964 były tu 3 osobniki w szczególnie wyrazistym upierzeniu godowym z bladordzawym podgardlem.

We wszystkich obserwacjach udało mi się słyszeć głos tych świergotków, dość podobny do głosu potrzosa, ale znacznie od niego delikatniejszy, a w ostatnim spotkaniu także urywki śpiewu brzmiące w transkrypcji fonetycznej jak „p'tceri p'tceri” z akcentem na ostatnią samogłoskę.

Mimo uważnej penetracji stanowiska, w okresie przelotu jesiennego nie udało mi się spotkać świergotka rdzawogardlistego ani razu w ciągu kilkuletniego okresu obserwacji.

Anthus spinoletta (L.) — siwarnik

Wiele okoliczności sprawia, że siwarnik nieczęsto jest obserwowany w terenie, a przecież nie jest u nas gatunkiem rzadkim. Znaczne podobieństwo do pokrewnego *Anthus pratensis* (L.), trudny do odróżnienia dla niewprawnego ucha głos obu gatunków, łączenie się

ich we wspólne stada na przelocie, wspólne miejsca żerowania itp. momenty powodują, że tylko czynne, celowe poszukiwanie go w terenie daje rezultaty. *Anthus spinoletta* gnieździ się na podłożu skalistym, skąd wynika jego wyraźne upodobanie do miejsc przypominających to podłoże, a więc zwałów kamieni, głazów, grobli kamiennych itp. Przebywające w takich miejscach siwarniki nietrudno odszukać i pewnie oznaczyć, przede wszystkim dzięki ostrzejszemu, wyższemu niż u *A. pratensis* (L.) głosowi, szczegółom w ubarwieniu (kolor nóg i in.) i różnicy w wielkości.

Dzięki systematycznym obserwacjom stwierdziłem, że w ujściu Wisły siwarnik jest regularnym ptakiem przelotnym. Tym dziwniejszy jest fakt zupełnego braku jakiegokolwiek wzmianki o nim w bogatej literaturze przedwojennej dotyczącej tego terenu. Ani IBARTH (1921a), czy LÜTTSCHWAGER (1924a), ani tym bardziej DOBRICK (1937) nie uwidaczniają go w spisie ptaków rezerwatu „Ptasi Raj”, w pozostałych pracach i doniesieniach nie ma także wzmianki o występowaniu *Anthus spinoletta* (L.) na terenach przyległych. Pierwsze doniesienia pochodzą z ostatnich lat. BUSSE, GROMADZKI i SZULC (1963) przytaczają w lakonicznej formie obserwację 1 ptaka w Górkach Wschodnich z 16 X 1960, stanowiącą potwierdzenie znanych autorom moich obserwacji, prowadzonych tam od miesiąca. W niedalekim sąsiedztwie ujścia Wisły, mianowicie w leśnictwie Borowo na Mierzei Wiślanej obserwowali 1 ptaka 6 X 1961 OKULEWICZ i TOMIAŁOJĆ (1964).

W czasie regularnych obserwacji przelotu jesiennego w latach 1960–1964 w Górkach Wschodnich, notowałem siwarnika wielokrotnie. Głównym miejscem jego zatrzymywania się była blisko kilometrowej długości kamienna grobla Wisły Śmiałej w rezerwacie „Ptasi Raj”. Pewną ilość osobników obserwowałem także w Przełomie Wisły Śmiałej w Górkach Wschodnich oraz ujściu Wisły-Przekopu w Mikoszewie i Świbnie. W poszczególnych latach zaobserwowano następujące ilości siwarników: rok 1960: 16 IX – 11 X – 124 osobników, mianowicie: 16 IX – 1, 17 IX – 2, 20 IX – 11, 23 IX – 17, 25 IX – 13, 27 IX – 10, 5 X – 9, 11 X – 2, zaś w niektóre pozostałe dni od 1 do 8 osobników na kamiennej grobli Wisły Śmiałej; rok 1961: 13 IX – 19 X – 86 osobników, mianowicie: 13 IX – 3, 16 IX – 13, 21 IX – 13, 22 IX – 7, 25 IX – 13, 26 IX – 7, 8 X – 2, 19 X – 3, zaś w niektóre pozostałe dni od 1 do 6 osobników na grobli Wisły Śmiałej; rok 1962: 23 IX – 3 ptaki nad jeziorem rezerwatu (L. TOMIAŁOJĆ), 24 IX – 1 osobnik tamże (L. TOMIAŁOJĆ), 2 X – około 5 ptaków na grobli Wisły Śmiałej (L. TOMIAŁOJĆ), 16 X – 2, 28 X – 10, 30 X – 2, 31 X – 1 – wszystkie w Przełomie Wisły Śmiałej, 10 XI – 1, 14 XI – 2 – na grobli Wisły Śmiałej, 22 XI – 8 – na skraju rezerwatu w sąsiedztwie grobli; rok 1963: 16 IX – 2, 11 X – 1, 19 X – 1 – w Przełomie Wisły Śmiałej w Górkach Wschodnich, rok 1964: 13 X – 1 – w Przełomie Wisły Śmiałej.

Jeden z ptaków obserwowanych 16 IX 1961 na kamiennej grobli w ujściu Wisły Śmiałej został zastrzelony celem potwierdzenia trafności oznaczenia gatunku. Okaz ten znajduje się w zbiorach Stacji Ornitologicznej IZ PAN w Górkach Wschodnich.

Na przelocie wiosennym obserwowałem siwarnika o wiele rzadziej, mianowicie: 2 III 1961 — 1 osobnik w rezerwacie „Ptasi Raj”, 8 III 1961 — 8 ptaków tamże, 10 III 1961 — 2 ptaki tamże, 26 IV 1963 — 1 ptak żerujący w zwalach detrytu w ujściu Wisły-Przekopu w Świbnie, 2 IV 1965 — 4 pojedyncze osobniki w ujściu w Mikoszewie, 1 III 1966 — 1 osobnik na nabrzeżu Wisły w Sobieszewie.

Siwarnik jest ptakiem wyraźnie nietowarzyskim i najchętniej przebywa w stadkach po 2 do 3 osobników lub też pojedynczo, rzadziej po 4–6 ptaków. Przytoczone wyżej liczby zaobserwowanych osobników stanowią sumy całodzienne, w rzeczywistości największe stada spotykane tu w latach 1960–1966 nie przekraczały 6 osobników. Rozkład częstości stad według ich wielkości ilustruje poniższa tabelka:

Tabela 4. Rozkład częstości stad *Anthus spinoletta* (L.) według ich wielkości

Liczba osobników w stadzie (1)	1	2	3	4	5	6	Razem (3)
Liczba zaobserwowanych stad (2)	50	33	15	10	6	4	118

Jak wynika z przytoczonych obserwacji, siwarnik jest na obszarze ujścia Wisły regularnym ptakiem przelotnym, pojawiającym się przede wszystkim jesienią, w okresie od początku II dekady września do końca października ze szczytem w III dekadzie września. Niektóre osobniki przelatują jeszcze w listopadzie. Przepuszczalnie pewna ich część spędza tutaj zimę wspólnie z regularnie zimującymi tu świergotkami łąkowymi. Na przelocie wiosennym *Anthus spinoletta* (L.) jest z pewnością rzadszy niż jesienią, co potwierdzają także dane TISCHLERA (1941) z b. Prus Wschodnich.

Jeśli chodzi o przynależność podgatunkową obserwowanych ptaków, to nie było możliwe w konkretnych warunkach określić ją bezbłędnie. Należy ponadto nadmienić, że na niektórych obszarach Europy kilkakrotnie stwierdzono już równoczesne występowanie obu ras siwarnika, *Anthus s. spinoletta* (L.) i *A. s. petrosus* (MONTAGU), (BERNDT, 1956).

Motacilla flava thunbergi BILLB. — pliszka żółta

Od roku 1917 wiosenny przelot tego podgatunku notowany był w rezerwacie „Ptasi Raj” regularnie (IBARTH, 1821b; LÜTTSCHWAGER, 1924a; W. DOBRICK, 1937).

W latach 1960–1967 obserwowałem w ujściach Wisły nadal dość duże stada pliszek żółtych o bardzo zróżnicowanym składzie, wśród których znaczny pro-

cent stanowiły łatwe do oznaczenia samce omawianego podgatunku. Przelot wiosenny rozpoczyna się zwykle na przełomie kwietnia i maja; pierwsze osobniki niekiedy można spotkać wcześniej, np. 20 IV 1964 koło Chałup na Półwyspie Helskim obserwowali 1 osobnika TOMIAŁOJÓ i WITKOWSKI (1965). Wiosną szczyt przelotu przypadał zwykle na połowę maja, niekiedy już w I dekadzie maja (1963); szczyt przelotu jesiennego miał zwykle miejsce w II połowie sierpnia i chociaż nie można było w tym okresie powiedzieć nic pewnego o przynależności podgatunkowej ptaków, należy przypuszczać, że były to osobniki tej samej populacji, która wiosną odbywała tu swój przelot na północny wschód.

Oto ilustracja przelotu w 2 latach o różnym przebiegu przelotu wiosennego: 11 V 1961 — 25 ptaków w przelocie na wschód w ujściu Wisły-Przekopu w Świźnie; 16 V 1961 — 35 ptaków w rezerwacie w Górkach Wschodnich, w tym ponad połowa typowo ubarwionych samców *Motacilla flava thunbergi* BILLB.; 17 V 1961 — tamże, około 100 ptaków; 18 V 1961 — tamże, około 200 ptaków; 24 V 1961 — tamże, stadko 12 ptaków; 30 V 1961 — w ujściu w Mikoszewie 8 ptaków; 10 V 1963 — w rezerwacie w Górkach Wschodnich 250 ptaków w dwóch stadach, z czego około 40 % stanowią ptaki o ubarwieniu typowym dla *M. fl. thunbergi* lub zbliżonym (bez białej lub jasnej brwi); 13 V 1963 — tamże, około 300 ptaków w dwóch rozproszonych stadach, wśród nich 1 osobnik bardzo zbliżony wyglądem do podgatunku *M. flava feldegg* MICHAH.; 21 V 1963 — tamże jeszcze około 100 ptaków w dwóch stadach.

Wyróżniony w obserwacji z 13 V 1963 osobnik, był to ptak o całkowicie niemal czarnej głowie, jedynie wierzch głowy i tył miał odcień nieco jaśniejszy — czarnopielaty. Występowanie podgatunku *M. flava feldegg* MICHAH. na naszym wybrzeżu nie jest wykluczone; w maju 1926 r. spotkał go koło Dziwnowa na Wolinie ROBIEN (1928). W stadzie pliszek żółtych o podobnym zróżnicowaniu morfologicznym obserwował go także w okolicach Tartu w Estonii (20 V 1943) RINGLEBEN (1944). Możliwe wydaje się również występowanie wśród pliszek żółtych przelatujących przez Ujście Wisły podgatunku *M. flava cinereocapilla* SAVI; obecność tego podgatunku na Helu została wykazana przez ZIMMERMANN (1907), który 10 V 1906 odstrzelił w Jastarni 1 osobnika ze stada 60–80 pliszek żółtych.

Ze względu na duże nasilenie przelotu wiosennego, obszar ujść Wisły jest dogodnym terenem obserwacji całego niemal kompleksu podgatunków *Motacilla flava* L. i przy systematycznych odłowach, czy odstrzałach w okresie wiosny mógłby dostarczyć materiałów do wyjaśnienia istoty zróżnicowania i przyczyn przemieszania ras tego gatunku.

Motacilla cinerea TUNST. — pliszka górska

Najwcześniejsze obserwacje z omawianego obszaru i terenów sąsiednich pochodzą z II połowy XIX wieku. Według EHMCKEGO, latem 1868 r. spotkano pliszkę górską nad rowem miejskim w Gdańsku (BAIL, 1880). W roku 1895 gnieździła się w parku zamkowym w Wejherowie (HOMEYER, 1898), a 10 X 1898 spotkał ją w Małym Kačku pomiędzy Sopotem a Gdynią HENRICI (1902). W dalszej kolejności potwierdził jej coroczne gnieźdzenie się w Za-

górze koło Gdyni ZIMMERMANN (IBARTH, 1908) oraz GEYR VON SCHWEPPENBURG (1913) w latach 1910 i 1911 w co najmniej 2 parach, następnie IBARTH (1917b) w Wielkim Kacku koło Gdyni oraz na 2 stanowiskach nad rzekami Radunią i Łebą w powiecie kartuzkim, wreszcie LÜTTSCHWAGER (1926, 1928, 1931b) w Sopocie — od roku 1924 począwszy — niemal corocznie. O zimowym spotkaniu pliszki górskiej w Sopocie (21 II 1915) pisze IBARTH (1915b; 1917b).

BUSSE, GROMADZKI i SZULC (1963) donoszą o schwytaniu 3 osobników tego gatunku 14 i 15 IX 1960 w ujściu Wisły Śmiałej w Górkach Wschodnich oraz podają szereg obserwacji, mianowicie: 15 IX 1960 — 5, 16 IX — 15, 17 IX — 1, 19 IX — 10, 20 IX — 2 oraz 21 IX — 2 osobniki. Obserwacje te uważam za mylne i dotyczące najprawdopodobniej pliszki żółtej. Otóż pod koniec września ten ostatni gatunek występuje w ujściu Wisły Śmiałej w podobnym nasileniu, jakie wspomniani autorzy podają dla pliszki górskiej. W miejscu obserwacji autorów zanotowałem w okresie 16–20 IX 1960 — 7 osobników pliszki żółtej i w okresie 16–27 IX 1961 — 131 osobników, zaś w odległym o 1,5 km na południe Przełomie Wisły Śmiałej w okresie 16–25 IX 1962–26 ptaków i w okresie 17–20 IX 1963 — 7 osobników. Tymczasem jedyne zetknięcie się autorów z pliszką żółtą, to obserwacja z 22 IX 1960 („...obserwowana...”) oraz schwytany osobnik z 30 IX 1960. We wszystkich tych latach, mimo prowadzenia ciągłych i wielogodzinnych obserwacji w okresie od połowy września do połowy października (co najmniej) nie udało mi się spotkać pliszki górskiej ani razu.

W pozostałych latach (1964–1968) i w pozostałych okresach także nie spotkałem jej w ujściu Wisły, jakkolwiek z całą pewnością jest zadomowiona w bezpośrednim jego sąsiedztwie o czym świadczy leg znaleziony przez J. WOJCIECHOWSKIEGO w Sopocie w 1957 r. oraz obserwacja pary ptaków dokonana (wraz z J. WOJCIECHOWSKIM) 9 V 1961 w ogrodzie zoologicznym w Gdańsku-Oliwie.

Carpodacus erythrinus (PALL.) — dziwonია

Niemal przez cały XIX wiek nie było dziwonii na obszarze delty Wisły. RATHKE (1846) podaje ją tylko dla b. Prus Wschodnich, zaś HARTERT (1892b), mimo poszukiwań w latach 1880–1884 nie znalazł jej na Mierzei Wiślanej podobnie jak IBARTH, prowadzący w okolicach Gdańska obserwacje od połowy lat osiemdziesiątych (IBARTH, 1910).

Latem 1898 roku SALOMÉ (1898) znalazł ją w okolicach Sopotu i określił jako bardzo częstą. Nie mogło tu być mowy o pomyłce, gdyż bawiący w sopockim uzdrowisku Rosjanin SALOMÉ znał dziwonię z własnej ojezyny. Mimo to, prawdziwość notatki kwestionowali BRAUN (1901a) z powodu jej zwiezłości i lapidarności oraz IBARTH (1910) z powodu negatywnego wyniku przeszło dwudziestoletnich obserwacji na tym terenie.

Zdaniem THIENEMANNA (1903) już w roku 1902 gatunek ten dotarł do granicy b. Prus Zachodnich (czyli mniej więcej do linii Elbląg-Hawa-Działdowo), zaś według ZIMMERMANNA (1907) w okresie tym obserwowano ją corocznie na przelocie wiosennym w Kuźnicy na Helu.

W widłach Wisły i Nogatu zanotowali ją jako łęgówą bracia DOBRICK, mianowicie w roku 1910 w 4 parach, w latach 1911 i 1912 w 15 parach (L. DOBRICK, 1911, 1915).

Nad jez. Drużno po raz pierwszy stwierdził ją W. DOBRICK w lipcu 1912 r., co podaje powołując się na TECHNAU HAAS (1939). Wreszcie także IBARTH (1914a) stwierdził obecność

dziwonii w maju i czerwcu 1914 r. w okolicy Sopotu i w Orłowie koło Gdyni i jakkolwiek nie powątpiewał już dłużej w prawdziwość notatki SALOMÉ z roku 1898, to jednak sprzeciwiał się określeniu „bardzo częsty”, gdyż przez ostatnich 15 lat bezskutecznie jej tu poszukiwał. W roku 1915 autor ten naliczył aż 10 śpiewających samców w okolicy Oksywia koło Gdyni (IBARTH, 1917a).

Jednocześnie do nadmorskiego kierunku ekspansji dziwonii, którego potwierdzeniem były obserwacje LEMMA (1911) z sierpnia 1911 r. koło Rewala w pow. gryfickim, STRAHLENDORFA (1922) spod Łeby w roku 1921 oraz ROBIENA (1925) z całego niemal wybrzeża pomorskiego od Łeby do Dziwnowa, trwała ekspansja tego gatunku wzdłuż doliny Wisły w kierunku północnym. W roku 1907 została schwytała koło Torunia (L. DOBRICK, 1911), w roku 1911 – obserwowana koło Bydgoszczy (HAMMLING, 1911), w Kwidzynie znaleziono ją według HENRIC’EGO jako łęgową już w roku 1904 (IBARTH, 1910; IBARTH, 1915a) i wreszcie w widłach Wisły i Nogatu była liczna już w latach 1910–1912.

Kolonizacja jez. Drużno przebiegała wolniej. Po pierwszej obserwacji DOBRICKA z 1912 r. zanotowano ją powtórnie dopiero w 1925 r. (LÜTTSCHWAGER, 1925a, 1926) potem jednak, począwszy od roku 1926 stwierdzano niemal corocznie jej legi a zagęszczenie śpiewających samców było bardzo wysokie (HAAS, 1939). W ciągu okresu międzywojennego zaszły jednak w krajobrazie Drużna zasadnicze zmiany, gdyż w monotony biotop trzciny wkroczył bez czarny, który silnie rozrósł się na groblach i brzegach jeziora. HAAS (1939) podkreśla zasadniczą rolę bzu czarnego w kolonizacji Drużna przez dziwonie.

W dalszym ciągu LÜTTSCHWAGER (1925b, 1926, 1928, 1931b) spotykał ją w okolicach; Sopotu od roku 1921, a od roku 1923 jako łęgową niemal corocznie, zaś W. DOBRICK (1939) znalazł ją na kilku innych stanowiskach w delcie Wisły. Ostatni z autorów podkreśla zróżnicowanie biotopów, jakie dziwonie zasiedla w delcie Wisły mianowicie: las łęgowy w widłach Wisły i Nogatu (miejscowość Mątawy, Piekło), klifowy brzeg nadmorski (Sopot, Orłowo, Oksywie), kępy nad Zalewem Wiślanym (bardzo podobne do kęp na jez. Drużno) oraz kępy wierzbowe w korycie Wisły.

Po wojnie dziwonie zanotowano kilkakrotnie na omawianym obszarze: KARCZEWSKI (1953) w 20 parach oraz KARCZEWSKI, KOPTON, TOMIAŁOJÓ (1964) – 25 śpiewających samców w 1962 r. nad jez. Drużno; w pobliżu Gdyni obserwował 1 parę 23 V 1961 WISIŃSKI (1963), a 27 VII 1961 śpiewającego samca słyszał koło Władysławowa u nasady Półwyspu Helskiego TOMIAŁOJÓ (1963).

W ujściu Wisły dziwonie była obserwowana w okresie 1962–1968 corocznie, niekiedy dość licznie. Dwukrotnie stwierdzono tu jej legi. Oto obserwacje z tego okresu: 6 VI 1962 – pierwsze spotkanie z dziwonią. Para ptaków, w tym barwny samiec, sprawiała wrażenie zadomowionej w skrawku lasu łęgowego na lewym brzegu Wisły-Przekopu w Świbnie. Samca spotkałem tu ponownie 7 VI 1962; 19 VII 1962 – po drugiej stronie Wisły, dokładnie naprzeciw wyżej wspomnianego stanowiska J. PRZYBYSZ spotkał 1 starego samca karmiącego co najmniej 4 młodych; 19 V 1963 – w ogrodzie Stacji Ornitologicznej w Górkach Wschodnich obserwowałem z C. NITECKIM parę ptaków nie wybarwionych, dość często odzywających się; 29 V 1963 – w ujściu Wisły-Przekopu w Mikoszewie (prawy brzeg) śpiewało co najmniej 5 samców; 4 VI 1963 – w Świbnie (lewy brzeg) 2 śpiewające samce; 11–21 VI 1963 – w lesie liściastym przy szosie Sobieszewo-Świbno (2 km za Sobieszewem) spotykałem niemal codziennie 1 śpiewającego ptaka; 28 V 1964 – tamże, 3 śpiewające dziwonie w niewielkiej odległości od siebie; 12 VI 1964 – tamże, 4 śpiewające ptaki; 29 VI 1964 – 1 śpiewający ptak w Mikoszewie; 28 V 1965 – tamże,

1 śpiewający samiec (wybarwiony); 3–11 VI 1965 — na stanowisku za Sobieszewem — 1 osobnik (śpiew); 6 VII 1965 — w Mikoszewie znalazłem (wraz z grupą gości z NRD) gniazdo dziwonii z 3 piskletami w wieku około 1 tygodnia, umieszczone w krzaku *Rosa* sp. na wysokości 1,6 m; 3 i 4 VI 1966 — w Świbnie: 3 Śpiewające osobniki w ujściu Wisły-Przekopu (940 km) oraz 1 w osiedlu przy szosie do Sobieszewa; 12 VI 1967 — 1 ptak na stanowisku za Sobieszewem; 5 VII 1968 — w Mikoszewie udało się wywabić naśladowaniem śpiewu 1 wybarwionego samca. Ptak odzywał się niechętnie i cicho.

Carpodacus erythrinus (PALL.) jest w ujściu Wisły zjawiskiem regularnym. Szczególnie ulubionym jej biotopem jest tu porośnięty kępami rokitnika, wierzby i innych krzewów przyujściowy obszar rozciągający się pomiędzy 940 a 941 km Wisły (Przekopu), zarówno po lewej stronie w Świbnie, jak i po prawej w Mikoszewie.

Wydaje się, że obszar delty Wisły, a zwłaszcza jej ujścia, jest przez dziwonię trwale zasiedlony od wielu dziesiątków lat a jedyne wahania jakie się obserwuje dotyczą ptaków przelatujących. W roku 1966 nie zanotowano np. ani jednego ptaka na stanowisku za Sobieszewem, gdzie zwykle przez pewien czas trzymały się co roku ptaki nielegowe.

Plectrophenax nivalis (L.) — śnieguła

W literaturze ornitologicznej sporo jest wzmianek o występowaniu tego gatunku na Wybrzeżu Gdańskim. RATHKE (1846) podaje, że w niektóre lata jest nawet dość częsta na przelocie. Według EHMCKEGO (BAIL, 1880) w II połowie XIX wieku na gdański targ dostarczano w celach konsumpcyjnych sporo śnieguł. Ptaki te, podobnie jak górniczki były chwytywane na przelocie w ustawiane przez rybaków na łądzie tzw. podwójne wiewierze. W połowie lutego 1886 r. zastrzelono w pobliżu Gdańska 2 osobniki, o czym donosi CONWENTZ (1889). O zimowaniu śnieguł na peryferiach Gdańska oraz w ujściu Wisły Śmiałej pisze także IBARTH (1914b; IBARTH et al., 1916). W tym drugim miejscu obserwował on od października do marca małe stadka do 10 sztuk, rzadko także większe — do 100 osobników. Występowanie *Plectrophenax nivalis* (L.) w ujściu Wisły i w okolicach Gdańska potwierdzają w późniejszych publikacjach IBARTH (1921a), LÜTTSCHWAGER (1924a, 1928, 1931b, 1933a), BRAUN (1929) oraz DOBRICK (1937).

Razem z licznymi danymi z lat 1961–1966 otrzymujemy nieprzerwany ciąg obserwacji, w którym każdy miesiąc od września do kwietnia jest reprezentowany co najmniej jednym spotkaniem: 20 i 23 IX 1962 — 1 i 2 ptaki nad wydumą w Górkach Wschodnich (L. TOMIAŁOJĆ); 18, 19 i 22 X 1965 — po 1 ptaku nad Mierzeją Wiślaną w leśnictwie Borowo (L. TOMIAŁOJĆ); 20 X 1962 — 1 ptak w rezerwacie w Górkach Wschodnich; 22 X 1962 — 10 ptaków w rezerwacie (Z. WĄSOWICZ); 25, 27 i 28 X 1962 — 1 ptak w rezerwacie; 25 X 1965 — stado 32 ptaków nad wydumą w Górkach Wschodnich (z L. TOMIAŁOJCIEM); 3 XI 1963 — 2 ptaki na grobli w rezerwacie; 9 XI 1962 — 5 ptaków w rezerwacie (Z. WĄSOWICZ); 13 XI 1961 — 4 w ujściu Wisły-Przekopu w Świbnie (Z. WĄSOWICZ); 20 XI 1961 — 3 na plaży w Górkach Wschodnich; 24 XI 1961 — 1 ptak

tamże; 28 XI 1961 — 1 osobnik w ujściu w Świbnie; ponadto 1 ptak na grobli w rezerwacie (Z. WĄSOWICZ); 1 XII 1961 — 2 w rezerwacie; 2 XII 1961 — 4 ptaki tamże; 1 I 1914 — 7 ptaków na peryferiach Wrzeszcza oraz 2 osobniki koło Jelitkowa (IBARTH, 1914b); 2 i 3 I 1963 — stado 23 ptaków w rezerwacie; 4 I 1914 — 4 ptaki we Wrzeszczu (IBARTH, 1914b); 31 I 1961 — 8 ptaków w rezerwacie; 3 II 1961 — 2 ptaki na plaży w Górkach Wschodnich; około 15 II 1886 — 2 ptaki zastrzelone koło Gdańska (CONWENTZ, 1889); 21 II 1966 — 30 osobników w Górkach Wschodnich (Z. WĄSOWICZ); 22 II 1914 — 15–20 sztuk we Wrzeszczu (IBARTH, 1914b); 15 III 1914 — około 20 ptaków w rezerwacie (IBARTH, 1914b); 21 III 1961 — 1 ptak na grobli w rezerwacie; 8 IV 1924 — kilka osobników na plaży w Sopocie (LÜTTSCHWAGER, 1928).

Przytoczone wyżej obserwacje z lat 1961–1966 pokrywają się niemal zupełnie z danymi IBARThA sprzed 50 lat. W przelocie i zimowaniu śnieguły na tutejszym terenie nie zaszły w tym czasie jakieś uchwytne zmiany ilościowe. Na obszarze ujść Wisły gatunek ten jest na przelocie oraz w zimie nadal zjawiskiem regularnym, występującym jednak w niewielkim nasileniu.

UJŚCIA WISŁY JAKO MIEJSCA KONCENTRACJI PTAKÓW Z RZĘDU WRÓBLOWATYCH (*PASSERIFORMES*)

W monotonię środowiska południowego wybrzeża Bałtyku ujścia Wisły wnoszą duże ożywienie. Rozległe pola trzcinowego rezerwatu w ujściu Wisły Śmiałej, kępy wierzbowe i zarośla rokitnika końcowego odcinka Wisły-Przekopu, urozmaicone wydmy o wyraźnie bogatszej szacie roślinnej, czy wreszcie rozległe łąki terenów aluwialnych wspomnianego rezerwatu i Żuław stanowią obszar dość atrakcyjny dla ptaków wróblowatych. Przede wszystkim jednak pas nadmorskiego boru sosnowego, wytyczający na południowym wybrzeżu Bałtyku trasę przelotu wielu gatunków omawianego rzędu, przerywany na przestrzeni około 350 m Przekopem Wisły w Świbnie-Mikoszewie oraz około 500 m Przełomem Wisły Śmiałej w Górkach Wschodnich, obnaża ogromne bogactwo ilościowe skoncentrowanych tu, choć nie zatrzymujących się osobników.

Rozległy obszar trzcin rezerwatu „Ptasi Raj” w ujściu Wisły Śmiałej stanowi główne noclegowisko szpaków w powiecie gdańskim. Co roku, zwłaszcza wiosną, koncentracja szpaków dochodzi tu do ponad 100 tys. osobników. Ostrożne szacowanie nadlatujących na nocleg stad daje w niektórych okresach liczby sięgające 450 000 (I dekada kwietnia 1963 r.), zaś jesienią z reguły 150–200 tysięcy (16–19 IX i 1–5 X 1963; 22 IX i 5–12 X 1960).

Jesienią, jakkolwiek nie każdego roku, wspomniane trzciny są także noclegowiskiem dymówek; koncentracja ptaków sięga wtedy niejednokrotnie 6 a nawet 12 tysięcy (16 i 18 IX 1960) lub 8 tysięcy (18–23 IX 1962) osobników.

Nad Przełomem Wisły Śmiałej, szczególnie dogodnie, można obserwować stada przelatujących sikor, zięb i niektórych gatunków inwazyjnych takich,

jak krzyżodziób świerkowy, sosnowka i sójka. Spoza rzędu wróblowatych, regularny przelot odbywa wtedy krogulec.

Liczba przelatujących tu sikor sięga kilkunastu tysięcy osobników, np. ponad 13 300 bogatek i 9 850 sikor modrych oraz 14 550 sosnowek jesienią 1962 r. Niekiedy natężenie przelotu bogatki sięga tysiąca i więcej ptaków na godzinę, o czym świadczą obserwacje z 4 X 1962 i 13 X 1963: w ciągu pierwszej godziny dnia Przełom Wisły Śmiałej przemierzyło wtedy odpowiednio 939 i 1407 ptaków.

Szczególnie wysokim poziomem liczebności odznacza się w ujściu Wisły przelot jesienny zięby. Zwykle pod koniec września lub z początkiem października (np. 1 X 1962, 25 IX i 4 X 1963) następuje w jednym dniu gwałtowny przelot takiej masy ptaków, że z trudem może ją objąć i zaledwie z grubsza oszacować uwaga pojedynczego obserwatora. Zdarza się, iż w niektórych okresach takiego dnia (zwykle około południa) przelot jest tak intensywny, że zacierają się granice poszczególnych stad i ptaki lecą szerokim do 500 m „dywanem” z natężeniem do kilkuset osobników na minutę! W dniu 25 IX 1963 w ciągu pierwszych 6 godzin dnia naliczono ponad 15 850 zięb, natomiast w ciągu następnej godziny ponad 21 000 osobników, przy czym nadal trwał przelot ze średnim natężeniem ponad 300 ptaków na minutę. W takie dni obserwuje się przelot na trzech różnych wysokościach, zwykle około 50, 300 i 1000 m. Często ptaki lecące najwyżej uchodzą uwagi obserwatora i w rzeczywistości ogrom przelatującej masy ptaków jest jeszcze większy, niż wykazuje to ostrożne oszacowanie.

Do średniej pod względem rozmiarów inwazji krzyżodzioba świerkowego doszło w roku 1962. W okresie 16 IX–31 X zaobserwowano w Przełomie Wisły Śmiałej 1737 osobników *Loxia curvirostra* L.

Niezwykle natomiast rozmiary przybrała inwazja sójki w roku 1964. Zamknęła się ona niemal całkowicie w okresie niecałego miesiąca, mianowicie od 19 IX do 17 X; jedynie w pierwszych czterech godzinach każdego dnia przeleciało wtedy w sumie 34 830 osobników *Garrulus glandarius* (L.). Przelot ptaków nasilał się zwykle pod koniec czterogodzinnej obserwacji i trwał przez okres południa, w rzeczywistości więc sójek przeleciało znacznie więcej. W przeciwieństwie do wielu innych gatunków o zbliżonej wielkości, sójki nie leciały w mniej lub bardziej zbitych stadach, a ciągnęły pojedynczą kolumną, ptak za ptakiem w odległości od kilku do kilkudziesięciu metrów. Poszczególne kolumny liczyły niejednokrotnie do kilkuset osobników, a ich przelot trwał 8–15 minut. Najliczniejsza z nich (1 X 1964, godz. 6³⁷) złożona z 1682 ptaków ciągnęła się przez 23 minuty.

Na tle zilustrowanego wyżej masowego ruchu ptaków z rzędu wróblowatych obserwowano w Przełomie Wisły Śmiałej dość regularny i stosunkowo intensywny przelot jesienny krogulca. W latach 1962–1964, w 563 przypadkach zanotowano 672 ptaki, w większości pojedynczo (474 osobników), lecz także w stadach po 2, 3, 4 i 5 ptaków (odpowiednio: 73, 13, 2 i 1 razy). Liczbę krogulców zaobserwowanych w poszczególnych latach ilustruje następująca tabelka:

Tabela 5. Zestawienie obserwacji dotyczących *Accipiter nisus* L., dokonanych w latach 1962–1964 w Górkach Wschodnich

Rok	Okres	4 pierwsze godziny dnia	Cały dzień
(1)	(2)	(3)	(4)
1962	16 IX–23 X	120	306
1963	16 VIII–31 X	162	około 410*)
1964	13 IX–25 X	148	około 370*)

Trzyletni okres regularnych obserwacji w Przełomie Wisły Śmiałej dostarczył materiałów ilustrujących natężenie przelotu niektórych tylko ptaków oraz zalety stanowiska, jako punktu obserwacyjnego. Z pewnością liczba gatunków masowo występujących tu jesienią, jak również pułap ich liczebności nieraz jeszcze okażą się wyższe. Przełom w Górkach Wschodnich jest pod tym względem najbardziej eksponowanym punktem całego ujścia Wisły i zarówno jesienią, jak i wiosną daje doskonały wgląd w bogactwo koncentrujących się tu ptaków przelotnych z rzędu *Passeriformes*.

PIŚMIENNICTWO

- ANONYMUS, 1893. Notizen. Orn. Monatsber., Berlin, **1**, 11: 191.
- BAIL. 1880. Mittheilungen über die Fauna von Danzig und seiner Umgebung. Danzig in naturwissenschaftlicher und medizinischer Beziehung. Danzig, ss. 61–96.
- BANZHAF W. 1933. Starke Ausbreitung des Grünen Laubsängers (*Phylloscopus nitidus viridanus*) im Frühjahr 1933. Greifswalder Oie. Orn. Monatsber., Berlin, **41**, 5: 132–134.
- BEDNORZ J., BOGUCKI Z. 1967. Materiały do awifauny Polski. IV. Acta orn., Warszawa, **10**, 2: 25–82.
- BERNDT R. 1956. Zum Durchzug des Wasserpiepers (*Anthus spinoletta* (L.)) im nördlichen Deutschland. Vogelwelt, Berlin, **77**, 1: 15–18.
- BRAUN F. 1901a. Zur Ornithologie des Thales der Drewenz (im Weichbilde der Stadt Neumark i. Wpr.). J. Orn., Berlin, **49**, 3: 322–334.
- BRAUN F. 1901b. Zur Ornithologie der Elbinger Höhe. Schr. naturf. Ges. Danzig, N. F., **10**, 2–3: 173–181.
- BRAUN F. 1929. Von der Vogelwelt des Langfuhrer Königtals. Heimatbl. u. Heimatbund, Danzig, **6**, 2: 1–17.
- BUSSE P. 1965. Kilka uwag o krytyce naukowej. Not. orn., Warszawa, **6**, 2: 32–35.
- BUSSE P., GROMADZKI M., SZULC B. 1963. Obserwacje przelotu jesiennego ptaków w roku 1960 w Górkach Wschodnich koło Gdańska. Acta orn., Warszawa, **7**, 10: 305–336.
- CONWENTZ. 1885. Die einheimische Wirbelthier-Fauna. II. Schr. naturf. Ges. Danzig, N. F., **6**, 2: 6–11.
- CONWENTZ. 1886. Die einheimische Wirbelthier-Fauna. III. Ibidem, **6**, 3: 10–13.

*) Oszacowano na podstawie obserwacji z roku 1962.

- CONWENTZ. 1888. Die einheimische Wirbelthier-Fauna. IV. Ibidem, 7, 1: 38-40.
- CONWENTZ. 1889. Die einheimische Wirbelthier-Fauna. V. Ibidem, 7, 2: 184-192.
- DOBBRICK L. 1911. Zur Verbreitung von *Carpodacus erythrinus* (PALL.). Orn. Monatsber., Berlin, 19, 1: 1-2.
- DOBBRICK L. 1912. Ornithologie der Tuchler Heide. Ber. westpr. bot.-zool. Ver., Danzig, 34: 97-173.
- DOBBRICK L. 1915. Zur Ansiedlung von *Carpodacus erythrinus* (PALL.) in Westpreussen. Ibidem, 37: 1-9.
- DOBBRICK L. 1920. Über die Heckenbraunelle in Westpreussen. Orn. Monatsber., Berlin, 28, 11/12: 110-112.
- DOBBRICK W. 1926a. Vorkommen von *Phylloscopus nitidus viridanus* Blyth im Gebiet der Freien Stadt Danzig. Orn. Monatsber., Berlin, 34, 2: 45-46.
- DOBBRICK W. 1926b. Aus dem Vogeldorado des Dirschauer Kreises. Ber. westpr. bot.-zool. Ver., Danzig, 48: 1-39.
- DOBBRICK W. 1930. Durchzug von Buntspechten und Tannenhähern bei Oestlich Neufähr. Vogelzug, Berlin, 1, 2: 96-97.
- DOBBRICK W. 1931. Aus dem Danziger Gebiet. Orn. Monatsber., Berlin, 39, 1: 17-20.
- DOBBRICK W. 1933. Beiträge zur Ornithologie unserer engeren Heimat. III. Das Messinaschutzgebiet als Vogelbrutstätte. Ber. westpr. bot.-zool. Ver., Danzig, 55: 69-102.
- DOBBRICK W. 1937. Messina, das Danziger Vogelparadies. N. S. Erzieher, Danzig, 5, 12: 198-204.
- DOBBRICK W. 1939. Aus dem Danziger Gebiet. Orn. Monatsber., Berlin, 47, 2: 48-51.
- DOBROWOLSKI K. A., PIELOWSKI Z., PINOWSKI J., WASILEWSKI A., 1962. Das Vorkommen des Kolkrahen (*Corvus c. corax* L.) in Polen im Zusammenhang mit seinen Areal- und Quantitätsveränderungen in Mitteleuropa. Ekol. pol., Warszawa, 10, 14: 375-456.
- DÖRING H. 1844. Einiges über den Drausensee, seine Bewohner und Pflanzen. Preuss. Prov. bl., Königsberg, 1: 325-354.
- ERARD C. BOIS, J. H., 1963. *Phylloscopus trochiloides* dans la Marne. Alauda, Dijon, 31: 69-70.
- G. J. 1960. Świstunka zielonawa pod Warszawą. Przyr. pol., Warszawa, 4, 4: 15.
- GEYR VON SCHWEPPEBURG 1913. Zur Ornithologie von Ost- und Westpreussen. J. Orn., Berlin, 61, 1: 143-161.
- GOTZMAN, J., 1961. Ornithofauna łęgowa leśnictwa Leśna Podkowa. Acta orn., Warszawa, 6, 2: 11-19.
- GROSSE A. 1955. Die Vogelwelt Norderdithmarschens. Mitt. F.A.G. Schleswig-Holst., Hambg. u. Lübeck, Lübeck, 8: 78.
- GRZEBALA T. 1963. Przegląd zjawisk hydrologiczno-meteorologicznych w maju 1963 r. Biuletyn PIHM. Gospod. wodna, Warszawa, 23, 8-9: 358.
- GRZEBALA T. 1964. Przegląd zjawisk hydrometeorologicznych w maju 1964 r. Ibidem, 24, 8: 314.
- HAAS G., 1939. Beiträge zum Vorkommen und zur Fortpflanzungsbiologie des Karmingimpels am Drausensee. Beitr. Fortpfl. biol. Vögel, Berlin, 15 2: 10-23.
- HAKANSSON G., F.-L., I. J., 1955. Photographic studies of some less familiar birds. LXVII. Greenish Warbler. Brit. Birds, London, 48, 11: 499-500.
- HAMMLING J. 1911. Zum Vorkommen von *Carpodacus erythrinus* (PALL.) bei Posen. Orn. Monatsber., Berlin, 19, 9: 153-154.
- HARTERT E. 1887. Vorläufiger Versuch einer Ornithologie Preussens. Mit. Orn. Ver., Wien, 11, 11: 161-164.
- HARTERT E. 1892. On the birds of East-Prussia. Ibis, London, 4, 15: 353-372; 4, 16: 504-522.
- HARTERT E. 1894. *Locustella luscinioides* in Ungarn. Orn. Monatsber., Berlin, 2, 11: 172-173.
- HEINRICH G. 1933. Starke Ausbreitung des Grünen Laubsängers (*Phylloscopus nitidus viridanus*) im Frühjahr 1933. Nord-Polen. Orn. Monatsber., Berlin, 41, 5: 132.

- HENRICI 1902. Ueber die Bedeutung der Vogelwelt Westpreussens. Schr. naturf. Ges. Danzig, N. F., 10, 4: 49-61.
- HOLZFUSS E. 1934. Der Grüne Laubsänger auf der Insel Wollin. Orn. Monatsber., Berlin, 42, 4: 110.
- HOMEYER A. 1898. Die Gebirgsbachstelze (*Motacilla sulphurea*) Brutvogel in West Preussen. Ibidem, 6, 1: 3-4.
- IBARTH, 1910. Über das Vorkommen des Karmingimpels. Gefied. Welt, Berlin, 39, 34: 270-271.
- IBARTH. 1908. Aufzeichnungen. Orn. Monatsber., Berlin, 16, 11: 181-182.
- IBARTH. 1914a. *Carpodacus erythrinus* (PALL.) bei Zoppot. Orn. Mschr., Merseburg, 39, 9: 485.
- IBARTH. 1914b. Ornithologische Beobachtungen aus der Umgegend von Danzig (September 1913 bis April 1914). Ibidem, 39, 11: 526-538.
- IBARTH. 1915a. Entgegnung. Ber. westpr. bot.-zool. Ver., Danzig, 37: 405.
- IBARTH. 1915b. Zwei Winterbeobachtungen. Orn. Mschr., Merseburg, 40, 6: 251-252.
- IBARTH. 1917a. Fremdlinge in der heimischen Vogelwelt. Ber. westpr. bot.-zool. Ver., Danzig, 39: 98-106.
- IBARTH. 1917b. Ueber die Verbreitung von *Motacilla boarula* L., besonders in Westpreussen. Orn. Mschr., Merseburg, 42, 6: 167-170.
- IBARTH, 1920. *Eremophila alpestris flava* GM. bei Danzig. Orn. Monatsber., Berlin, 28, 3/4: 34-35.
- IBARTH. 1921. Neue Beiträge zur Kenntnis der Vogelwelt des Schutzgebietes bei Östlich Neufähr. Ber. westpr. bot.-zool. Ver., Danzig, 43: 38-45.
- IBARTH. 1922. *Locustella luscinioides* (SAVI) bei Danzig. Orn. Monatsber., Berlin, 30, 1: 1-2.
- IBARTH A. 1918. Aus der Danziger Umgegend, Wintergäste und Vogelzug. Ibidem, 26, 7/8: 92-93.
- IBARTH A. 1921. Verzeichnis der auf dem Vogelschutzgebiet bei Neufähr (Messina-Insel) bis September 1921 beobachteten Vögel. Mitt. westpreuss. Prov.-komm. Naturdenkmalpfl., Danzig, 4: 37-38.
- IBARTH A. et al. 1916. Das staatliche Vogelschutzgebiet an der alten Weichselmündung bei Neufähr unweit Danzig. Die Vogelwelt. Beitr. Naturdenkm., Berlin, 5: 357-413.
- JABLOŃSKI B. 1963. Uwagi o występowaniu świergotka rdzawogardlistego, *Anthus cervinus* (PALL.) na terenach Polski. Not. orn., Warszawa, 4, 2: 17-20.
- JABLOŃSKI B. 1969. Obserwacja świstunki zielonawej, *Phylloscopus trochiloides*. Not. orn., Warszawa, 10, 2/3: 55.
- KARCZEWSKI Z. 1950. Sprawozdanie z obserwacji ornitologicznych nad jeziorem Drużno. Bad. fizjogr. Pol. Zach., Poznań, 2, 2: 172-177.
- KARCZEWSKI Z. 1953. Avifauna jeziora Drużno. Pr. Kom. biol. Pozn. TPN, Poznań, 14, 2: 1-22.
- KARCZEWSKI Z., KOPTON J., TOMIAŁOJĆ L. 1964. Wycieczka ornitologiczna na jezioro Drużno. Materiały do awifauny Polski. II. Acta orn., Warszawa, 8, 7: 287-362.
- KARCZEWSKI Z., WENGRIŚ J. 1963. Avifauna lasu podmiejskiego w Olsztynie ze szczególnym uwzględnieniem rezerwatów Mszar i Redykajny. Zesz. nauk. WSR, Olsztyn, 15, 252: 215-222.
- KOEPPE E. 1943. Verzeichnis der im Naturkunde-Museum zu Litzmannstadt gesammelten, aufgestellten und beobachteten Werbeltiere des Litzmannstädter Raumes. Litzmannstadt.
- KOSTRZEWA J. 1958. Przegląd zjawisk hydrometeorologicznych w maju 1958 r. Biuletyn PIHM. Gospod. wodna, Warszawa, 18, 8: 376.
- KOZŁOWSKI P. 1967. Materiały do awifauny powiatu kartuskiego. Acta orn., Warszawa, 10, 1: 1-24.
- KUMM 1901. Seltene Gäste aus der höheren Thierwelt in Westpreussen. Schr. naturf. Ges. Danzig, N. F., 10, 1-2: 66-72.

- LA BAUME W. 1911. Zum Tannenheherzug. Orn. Monatsber., Berlin, **19**, 12: 197.
- LEMM R. 1911. Aufzeichnungen. Ibidem, **19**, 10: 168.
- LENSKI E. 1940. Aus Ostpommerns Vogelwelt 1939. Dtsch. Vogelwelt, Berlin, **65**, 4: 106-107.
- LÜTTSCHWAGER H. 1922. Das Vorkommen von *Locustella luscinioides* SAVI, dem Nachtigallrohrsänger, im Drausensee-Gebiet. Orn. Monatsber., Berlin, **30**, 6: 125.
- LÜTTSCHWAGER H. 1924a. Das Vogelschutzgebiet Messina bei Danzig. Heimatbl. u. Heimatbund, Danzig, **1**, 4: 1-24.
- LÜTTSCHWAGER H. 1924b. Ornithologische Beobachtungen am Drausensee bei Elbing. Orn. Monatsber., Berlin, **32**, 1: 10-12.
- LÜTTSCHWAGER H. 1925a. Der Drausensee bei Elbing, seine Entstehungsgeschichte und seine Tierwelt, zugleich ein Beitrag für die Tiergeographie des Weichsel-Nogatdeltas. Danzig.
- LÜTTSCHWAGER H. 1925b. Von der Tierwelt des Danziger Gebietes. Ostd. Naturwart, Liegnitz, **2**, 9: 445-448.
- LÜTTSCHWAGER H. 1926. Ornithologische Beobachtungen im Danziger Gebiet. Orn. Monatsber., Berlin, **34**, 2: 41-43.
- LÜTTSCHWAGER H. 1928. Die Vogelwelt des Ostseebades Zoppot. Danzig.
- LÜTTSCHWAGER H. 1931a. Die Vogelwelt des Eichwaldes bei Pieckel und seiner Umgebung. Ber. westpr. bot.-zool. Ver., Danzig, **53**: 49-56.
- LÜTTSCHWAGER H. 1931b. Die Vogelwelt der Freien Stadt Danzig und des Weichsel-Nogatdeltas. Ibidem, **53**: 57-69.
- LÜTTSCHWAGER H. 1933a. Die Vogelwelt der Freien Stadt Danzig nach den Biotopen zusammengestellt. Mitt. zool. Mus. Berlin, **19**: 121-153.
- LÜTTSCHWAGER H. 1933b. Der Grüne Laubsänger, *Phylloscopus nitidus viridanus*, im Danziger Gebiet 1933. Orn. Monatsber., Berlin, **41**, 6: 177.
- LÜTTSCHWAGER H. 1936. Von der Vogelwelt des Drausensees bei Elbing. Ber. westpr. bot.-zool. Ver., Danzig, **58**, 131-132.
- MERIKALIO E. 1951. Der Einfluss der letzten Wärmeperiode (1930-1949) auf die Vogelfauna Nordfinnlands. Int. orn. Congr., Uppsala, **10**, 484-493.
- MERKEL F. W. 1931. *Locustella luscinioides* auch für Schlesien nachgewiesen. Orn. Monatsber., Berlin, **39**, 5: 145-146.
- NATORP O. 1933. Der Grüne Laubsänger, *Phylloscopus nitidus viridanus*, im Danziger Gebiet. Ibidem, **41**, 6: 177-178.
- NIETHAMMER G., WOLTERS H. E. 1964. Brutversuch des Grünen Laubsängers (*Phylloscopus trochiloides*) in Westdeutschland. J. Orn., Berlin, **105**, 2: 197-198.
- NORÉHN N. 1954. Lundsångaren (*Phylloscopus trochiloides viridanus* BLYTH) för första gången häckfågel i Sverige. Fauna och Flora, Uppsala, **49**, 1-2, 69-76.
- OKULEWICZ J. 1971. Ptaki miasta Olsztyna i okolic. Acta orn., Warszawa, **13**, 4: 127-172.
- OKULEWICZ J., TOMIAŁOJĆ L. 1964. Jesienne obserwacje na Mierzei Wiślanej w 1961 roku. Materiały do awifauny Polski. II. Acta orn., Warszawa, **8**, 7: 287-362.
- RATHKE H. 1846. Verzeichniss der in Ost- u. Westpreussen vorkommenden Wirbelthiere. N. Preuss. Prov.-bl., Königsberg, **2**: 1-24.
- RINGLEBEN H. 1944. Ornithologische Beobachtungen in Estland 1943. Orn. Monatsber., Berlin, **52**, 1/2: 18-23.
- ROBIEN P. 1922. Bartmeise und Nachtigallswirl am Madüsee. Mitt. Vogelw., Stuttgart, **20**, 3/4: 80-83.
- ROBIEN P. 1925. Der Karmingimpel in Pommern. Orn. Monatsber., Berlin, **33**, 4: 132-133.
- ROBIEN P. 1928. Die Vogelwelt Pommerns. Abh. Ber. pommer. naturf. Ges., Stettin, **9**, 1: 1-94.
- ROBIEN P. 1935a. Der Grüne Laubsänger Brutvogel in Pommern. Orn. Monatsber., Berlin, **43**, 4: 105-107.

- ROBIEN P. 1935b. Die Vogelwelt Pommerns. 2. Nachtrag 1931-34. Mitt. Vogelw., Stuttgart, 34, 4/5: 49-72.
- ROUX G. 1960. Apparition hivernale du Pouillot verdâtre *Phylloscopus trochiloides* au Fanel. Nos Oiseaux, Neuchâtel, 25: 315-317.
- RUTHKE P. 1936. Der Rohrschwirl (*Locustella l. luscinoides* (SAVI)) in Pommern. Orn. Monatsber., Berlin, 44, 3: 83-85.
- SALOMÉ E. 1898. Briefliche Mittheilungen. Gefied. Welt, 27, 26: 208.
- SIEBOLD C. T. 1837. Einige Bemerkungen zu Lorek's Fauna Prussica. Preuss. Prov.-bl., Königsberg, 17: 433-444.
- SOMALAINEN H. 1936. Der Grüne Laubsänger, *Phylloscopus nitidus viridanus* BLYTH in Finnland, nebst einigen Hauptzügen seiner Ausbreitungsgeschichte. Ornis fenn., Helsinki, 13, 3: 89-124.
- STEINFATT O. 1934. *Phylloscopus nitidus viridanus* wiederum auf Rügen. Orn. Monatsber., Berlin, 42, 2: 88.
- STRALENDORF V. 1922. Mitteilungen aus Hinterpommern. Ibidem, 30, 6: 132.
- THIENEMANN J. 1903. Der Karmingimpel (*Carpodacus erythrinus* (PALL.)) am Brutplatze. J. Orn., Berlin, 51, 2: 212-223.
- TISCHLER F. 1914. Die Vögel der Provinz Ostpreussen. Berlin.
- TISCHLER F. 1941. Die Vögel Ostpreussens und seiner Nachbargebiete. T. 1. Königsberg und Berlin.
- TOMIAŁOJĆ L. 1963. Lipcowe obserwacje z okolic Władysławowa i Rozewia. Materiały do awifauny Polski. [I]. Acta orn., Warszawa, 7, 9: 253-304.
- TOMIAŁOJĆ L. 1972. Ptaki Polski, wykaz gatunków i rozmieszczenie. Warszawa, PWN.
- TOMIAŁOJĆ L., WITKOWSKI J. 1965. Materiały do awifauny Polski. III. Acta orn., 9, 3: 121-186.
- VÄLIKANGAS I. 1951. Die Ekspansion von *Phylloscopus trochiloides viridanus* BLYTH im nordwesteuropäischen Raum, insbesondere nach Finnland, und ihre Ursachen. Ornis fenn., Helsinki, 28, 2: 25-39.
- WISIŃSKI W. 1963. Materiały do awifauny Polski. [I]. Acta orn., Warszawa, 7, 9: 253-304.
- ZAJĄC R. 1964. O niektórych rzadszych gatunkach awifauny ujścia Wisły pod Gdańskiem. Część I. Acta orn., Warszawa, 8, 8: 363-402.
- ZIMMERMANN 1907. Der Vogelzug auf Hela und Anderes dort, nach eigenen Beobachtungen. Ber. westpr. bot.-zool. Ver., Danzig, 29: 37-54.

Adres autora: Instytut Sadownictwa,
ul. Pomologiczna 18.
96-100 Skierniewice

РЕЗЮМЕ

[Заглавие: О некоторых более редких видах орнитофауны устья Вислы под Гданьском. Часть II]

Настоящая работа является второй частью публикации, изданной под этим же названием в 1964 году. В нее включены некоторые более редкие виды из отряда *Passeriformes*, данные о которых были в послевоенный период весьма скудные, или те виды, у которых зарегистрированы на протяжении последних десятилетий

значительные изменения численности, касающиеся как плотности популяции, так и ареала. Хотя большинство фактических материалов собраны в устье Вислы, использованные литературные данные охватывают часто более широкие территории (дельта Вислы и прилегающие районы и даже территория всей страны).

На протяжении 1960–1968 годов отмечены тут следующие более редкие виды из упомянутого отряда: *Eremophila alpestris* (L.) — в 21 встрече осенью, зимой и весной отмечено 433 птицы, в том числе одно стадо (27 III 1968 в Гурках Восточных), насчитывающее 107 особей; появляется постоянно и регулярно на протяжении не менее 200 лет. *Nucifraga caryocatactes* C. L. ВРЕНЕМ — наблюдается в небольших количествах почти ежегодно во время осеннего перелета; в 1960–1967 гг. не отмечено более значительной инвазии. *Corvus corax* L. — после почти полного отсутствия в дельте Вислы в течение более 100 лет в последнее время встречается все чаще. В 1960–1966 гг. отмечено 217 птиц при 111 встречах, в том числе одно стадо (8 X 1964 в Гурках Восточных), насчитывающее 20 особей. *Corvus corone corone* L. — в дельте Вислы наблюдается очень редко; в литературе имеется лишь одно сообщение, а был встречен 4 раза осенью 1960 и 1961 года. *Locustella naevia* (BODD.) — только 6 наблюдений в 1960–1966 гг., из них 5 во время весеннего перелета и одно в гнездовом периоде. *Locustella luscinioides* (SAVI) — на протяжении последних 50 лет гнездится регулярно в устье Вислы; в заповеднике „Птаси рай” в Гурках Восточных плотность этого вида составляет около 5 пар (поющих самцов) на поверхности около 7,5 га тростниковых зарослей. *Phylloscopus trochiloides* (SUND.) — в послевоенный период отмечен в Польше 15 раз. Первый случай гнездования констатировал З. Карчевски в 1958 году в повете Бискупец Решельский (Ольштынское воеводство), два следующие — автор в 1963 и 1964 году в Собешеве около Гданьска. На территории лежащей к востоку от Вислы встречается, по всей вероятности, регулярно каждый год. Приводится ряд наблюдений, касающихся биологии этого редкого вида. *Ficedula parva* (BECHST.) — в устье Вислы так, как и на пространстве почти всего Поморья, является гнездовым видом; несколько пар регулярно наблюдается около Собешева. *Prunella modularis* (L.) — гнездится в дельте Вислы, в самом устье Вислы уловимый во время регулярных весенних и осенних перелетов. *Anthus cervinus* (PALL.) — довольно регулярный, хоть и немногочисленный во время весеннего перелета в заповеднике „Птаси рай” в устье Смелой Вислы, встречается одновременно с *Motacilla flava thunbergi* BILLB. (18 V 1964 — 6 птиц, 19 V 1963 — 5 птиц и 23 V 1963 и 13 V 1964 — по 3 особи); во время осеннего перелета не найден. *Anthus spinoletta* (L.) — в устье Вислы появляется ежегодно, прежде всего на осеннем перелете (около 255 птиц в 118 встречах в 1961–1963 гг.), менее численный на весеннем перелете (17 особей в 6 встречах в 1961–1966 гг.). *Motacilla flava thunbergi* BILLB. — производит в устье Вислы массовый регулярный весенний перелет, максимум которого припадает на I или II декаду мая, достигая до 300 особей в одном стаде (13 V 1963 на лугах заповедника „Птаси рай”), среди которых замечена одна птица, оперение которой было очень сходно с оперением подвида *M. flava feldegg* MICHAN. *Motacilla cinerea* TUNST. — гнездится неподалеку от устья Вислы (Сопот) на протяжении последних 50 лет, тем не менее на побережье отмечается очень

редко. *Carpodacus erythrinus* (PALL.) — гнездование в дельте Вислы отмечено впервые 60 лет назад. В 1962 и 1965 найдены ее гнезда в устье Вислы-Пжекопа в Микошеве; довольно регулярный весенний перелет наблюдается здесь во II половине мая и в начале июня. *Plectrophenax nivalis* (L.) — в 1961–1966 гг. отмечено 162 особи в 27 наблюдениях. Литературные данные с последних 100 лет подтверждают регулярность его появления на осеннем и весеннем перелете, а также на протяжении зимы.

Устье Вислы является исключительно благоприятным местом для проведения наблюдений по перелетам многих видов птиц. Концентрация особей некоторых из них достигает часто нескольких тысяч (*Parus major* L., *P. ater* L., *Garrulus glandarius* (L.)) и даже нескольких десятков тысяч (*Fringilla coelebs* (L.)), или сотен тысяч (*Sturnus vulgaris* L.) особей в течение одного дня. Последний вид имеет тут самые крупные на Поморье ночевки; остальные концентрируются во время перелета на узкой полосе прибрежного бора, который направляет трассу их перелета на этом отрезке побережья Балтийского моря.

Подписи к таблицам и фотографии:

Таблица 1. Распределение частоты стад *Corvus corax* L. согласно их величине. (1) — численность особей в стаде; (2) — численность отмеченных стад; (3) — всего.

Таблица 2. Распределение частоты встреч *Corvus corax* L. на протяжении года. (1) — месяца наблюдений; (2) — численность отмеченных особей; (3) — всего.

Таблица 3. Частота встречаемости *Phylloscopus trochiloides* (SUND.) в Польше в 1916–1968 гг. (1) — месяцы; (2) — декады; (3) — количество встреч.

Таблица 4. Распределение частоты стад *Anthus spinoletta* (L.) согласно их величине. (1) — численность особей в стаде; (2) — количество отмеченных стад; (3) — всего.

Таблица 5. Сводка наблюдений *Accipiter nisus* (L.), произведенных в 1962–1964 гг. в Гурках Восточных. (1) — год; (2) — период; (3) — первые 4 часа дня; (4) — весь день.

Фото 1. *Phylloscopus trochiloides* (SUND.) возле гнезда — Собешево, 1963 г. (фот. Р. Заёнец).

SUMMARY

[Title: On some rarer species of birds observed at the mouth of Vistula near Gdańsk. Part II]

The present paper is the second part of the paper published under the same title in 1964. It is concerned with some rarer species of the order *Passeriformes* which have not been frequently observed at the mouth of Vistula during the post-war period, or the range and density of which have been considerably changed during last decades. Although the observations were primarily made at the mouth of the Vistula, in many cases the literature data are quoted for much larger areas (the delta of the Vistula and adjacent areas or even the whole Poland). The following rarer species of the order *Passeriformes* were recorded in 1960–1968: *Eremophila alpestris* (L.) — during 21 observations of this species in the autumn, winter and spring 433 individuals were registered, including one flock of 107 individuals (Górki Wschodnie, 27th March, 1968); this

species has been regularly recorded for at least 200 years. *Nucifraga caryocatactes* C. L. BREHM — small numbers of individuals were observed almost every year during autumnal migrations; there was no larger invasion in 1960–1967. *Corvus corax* L. — this species did not occur almost at all at the mouth of the Vistula for more than 100 years but recently it becomes still more common. In 1960–1966 during 111 observations of this species 217 individuals were registered, including one flock of 20 individuals (Górki Wschodnie, 8th October, 1964). *Corvus corone corone* L. — very rarely observed at the mouth of Vistula; there is only one observation reported in literature, and 4 registrations in the autumns of 1960 and 1961. *Locustella luscinioides* (SAVI) — it has been a breeding species at the Vistula delta for 50 years; its density in the nature reserve “Ptasi Raj” at Górki Wschodnie is about 5 pairs (singing males) per about 7.5 ha of the area covered with reed. *Phylloscopus trochiloides* (SUND.) — during the post-war period this species has been registered 15 times. For the first time, it was identified as a breeding species in Poland by KARCZEWSKI in the district of Biskupiec Reszelski (the province of Olsztyn) in 1958, and then two times by the author at Sobieszewo, near Gdańsk, in 1963 and 1964. This species seems to occur each year to the east of the Vistula. Some observations on the biology of this rare species are reported. *Ficedula parva* (BECHST.) — it is a breeding species at the mouth of the Vistula and almost in the whole Pomerania; several pairs are regularly recorded each year near Sobieszewo. *Prunella modularis* (L.) — it breeds in the Vistula delta and is also regularly observed during spring and autumnal migrations at the mouth of the Vistula. *Anthus cervinus* (PALL.) — rather regularly although not in great numbers, recorded during spring migrations in the nature reserve “Ptasi Raj” at the mouth of the Vistula Śmiała, together with *Motacilla flava thunbergi* BILLB. (18th May 1961 — 6 individuals, 19th May 1963 — 5 individuals, 23rd May, 1963 and 13th May, 1974 — 3 individuals, respectively); it was not recorded during autumnal migrations. *Anthus spinoletta* (L.) — at the mouth of the Vistula this species is recorded every year generally during autumnal migrations (about 255 individuals per 118 observations of this species in 1961–1963) and in lower abundance during spring migrations (17 individuals per 6 observations in 1961–1966). *Motacilla flava thunbergi* BILLB. — it is regularly recorded in great numbers during spring migrations at the mouth of the Vistula, with the maximum of 300 individuals per flock in early or mid-May (13th May, 1963 in the meadows in the reserve “Ptasi Raj”). Among them one individual was observed with feathers similar to the subspecies *M. flava feldegg* MICHAH. *Motacilla cinerea* TUNST. — a breeding species in close vicinity to the Vistula mouth (near Sopot) from 50 years but very rarely observed at the coast. *Carpodacus erythrinus* (PALL.) — its broods at the Vistula delta were found for the first time 60 years ago. In 1962 and 1965 the broods were found at the mouth of the Vistula-Przekop at Mikoszewo. Rather regular spring migrations were observed in the second half of May and in early June. *Plectrophenax nivalis* (L.) — 162 individuals per 27 observations of this species were

registered in 1961–1966. The literature data for the last century indicate that it is regularly observed during autumnal and spring migrations and also in winter.

The mouth of the Vistula is extremely convenient for observations of the migration of many species of birds; the number of migrating individuals of some species can reach several or dozen thousand of individuals (*Parus major* L., *P. ater* L., *Garrulus glandarius* (L.)) or even several hundred thousand individuals (*Sturnus vulgaris* L.) during one day. There is here one of the greatest in Pomerania roosting area of this last species; the other species migrate only along a narrow stripe of coastal forest delimitating their pathway in this part of the Baltic coast.

Explanations to tables and photograph:

Table 1. Frequency distribution of the flocks of the Raven in relation to their size.

(1) – number of individuals per flock; (2) – number of flocks recorded; (3) – total.

Table 2. Frequency distribution of records of the Raven in the annual cycle. (1) –

month; (2) – number of individuals recorded; (3) – total.

Table 3. Frequency of records of *Phylloscopus trochiloides* (SUND.) in Poland in 1916–1968.

(1) – month; (2) – decades; (3) – number of records.

Table 4. Frequency distribution of the flocks of *Anthus spinoletta* (L.) in relation to the flock size. (1) – number of individuals per flock; (2) – number of flocks recorded; (3) – total.

Table 5. Observations of *Accipiter nisus* (L.) at Górki Wschodnie in 1962–1964.

(1) – year; (2) – period; (3) – first 4 hours of the day; (4) – whole day.

Phot. 1. *Phylloscopus trochiloides* at the nest – Sobieszewo, 1963 (photograph by R. ZAJAC).

Redaktor pracy – dr hab. M. Józefik

Państwowe Wydawnictwo Naukowe – Warszawa 1975

Nakład 825+90 egz. Ark. wyd. 2,75; druk. 2. Papier druk. sat. Kl. III, 80. B1. Cena zł 20,–
Nr zam. 2133/75 – A-14 – Wrocławska Drukarnia Naukowa